

Міністерство освіти і науки України
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя
Факультет філології, історії та політико-юридичних наук
Кафедра історії України
Середня освіта(Історія)
014.03 Середня освіта (Історія)

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
на здобуття освітнього ступеня магістра

ФЕМІНІСТИЧНІ ТА МАСКУЛІННІ ВИМІРИ ЗМІСТУ
ПІДРУЧНИКІВ З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ У СТАРШИХ КЛАСАХ

Студентки **ЯРОШЕНКО ЯНИ ОЛЕГІВНИ**

Науковий керівник

Кириленко Сергій Олексійович

к.і.н., доцент кафедри історії України

Ніжинського державного університету
імені Миколи Гоголя

Рецензент: _____

Рецензент: _____

Допущено до захисту. Допущено до
захисту _____

Завідувач кафедри _____ “ ___ ”

Ніжин 2023

Анотація

Магістерська робота присвячена аналізу феміністичних і маскулінічних виміри змісту підручників з історії України у старших класах. В ній на основі новітніх історіографічних доробків послідовно розкриваються передумови, причини та основні етапи становлення наукового напрямку дослідження минулого, предметом вивчення якого є історія формування і функціонування системи взаємовідносин і взаємодій, що стратифікують суспільство за статевими ознаками, історію уявлень про «жіноче» і «чоловіче» як категорії соціального ієрархічного порядку, історію самоуявлень чоловіків та жінок. Здійснено контент-аналіз шкільних підручників з історії України 10-11 класу на предмет відображення в них ролі жінок і чоловіків в суспільно-політичному та етнокультурному житті українського суспільства новітньої доби. Подаються методичні рекомендації з подолання проблем пов'язаних з гендерною асиметрією змісту шкільних підручників історії України старшої школи.

Ключові слова: Освітній процес, історична освіта, гендер, фемінізм, маскулініність, стать, гендерна історія, методика навчання, дидактичні підходи, рольові ігри, інноваційні технології, інтегроване навчання, профільна школа.

Abstracts.

The master's thesis is devoted to the analysis of feminist and masculine dimensions of the content of high school history textbooks in Ukraine. Based on the latest historiographical works, it consistently reveals the prerequisites, reasons and main stages of formation of the scientific direction of the study of the past, the subject of which is the history of the formation and functioning of the system of relationships and interactions that stratify society by gender, the history of ideas about "female" and "male" as categories of social hierarchical order, the history of self-images of men and women. A content analysis of school textbooks on the history of Ukraine for grades 10-11 is carried out to reflect the role of women and men in the socio-political and ethno-cultural life of Ukrainian society of the modern era. The author provides methodological recommendations for overcoming the problems associated with gender asymmetry in the content of high school history textbooks.

Key words: Educational process, historical education, gender, feminism, masculinity, sex, gender history, teaching methods, didactic approaches, role-playing games, innovative technologies, integrated learning, specialized school.

ЗМІСТ

ВСТУ.....	5
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ ІСТОРІЇ	10
1.1 Суспільно-політичні, науково-теоретичні та соціально-демографічні передумови виникнення історичної фемінології Поява «Women history Studies».....	10
1.2 Історична андрологія. Перетворення гендерної історії в окремий напрям історичних досліджень.	31
 РОЗДІЛ II. ВІДОБРАЖЕННЯ РОЛІ ЖІНОК І ЧОЛОВІКІВ В СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ТА ЕТНОКУЛЬТУРНОМУ ЖИТТІ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА НОВІТНЬОЇ ДОБИ НА СТОРІНКАХ ШКІЛЬНИХ ПІДРУЧНИКІВ З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ЗА 10-11 КЛАС.....	38
2.1 Контент-аналіз шкільних підручників з історії України 10-11 класу на предмет відображення в них ролі жінок і чоловіків в суспільно-політичному та етнокультурному житті українського суспільства новітньої доби.....	38
2.2 Методичні рекомендації з подолання проблем пов'язаних з гендерною асиметрією змісту шкільних підручників історії України старшої школи.....	46
 ВИСНОВКИ	58
 СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	63

ВСТУП

«У центрі шкільного підручника має стати людина, а не тільки Герой»

Наталя ЯКОВЕНКО

Актуальність теми дослідження

Освіта одна із найважливіших інститутів становлення гендерної ідентичності у значній мірі сприяє освоєнню тих чи інших гендерних ролей. Як справедливо зауважує М. Макдональд, «освіта переносить певний гендерний код, з якого гендерна ідентичність і гендерна роль індивіда конструюється у межах шкільної системи» [5,с.2].

Важливо, що навколишнє своєрідне гендерне поле, що включає різноманітний набір ролей, сформувалося історично. Саме тому історія як навчальний предмет здатна пояснити, як і чому це сталося, проте це можливе лише за умови відповідності змісту курсу історії поставленим завданням.

Дослідники відзначають, що історична наука фактично залишається «чоловічою історією», тобто орієнтованою на чоловічі персонажі та чоловічі види діяльності. Патріархальний стереотип панує у методиці викладання історії як у школі, і у більшості вузів. Шкільні підручники з історії значною мірою задають рамки громадського дискурсу, цим створюють напрям, основу освіти школярів.

Історіографія проблеми Сьогодні проблема формування

гендерної ідентичності старшокласників під час вивчення суспільно-гуманітарних дисциплін перебуває в центрі уваги дослідників. В Україні значно активізувалася наукова думка й діяльність, спрямовані на гендерні перетворення, зокрема й у системі національної освіти. Цьому сприяли проведені наукові

дослідження з проблем: теорії та методології гендеру (О. Вороніна, І. Горошко, І. Жеребкіна, Г. Тьомкіна та інші); упровадження принципів гендерної рівності й демократії у сферу освітнього простору сучасної вищої школи (В. Агеев, Т. Булавіна, Т. Говорун, Я. Кічук та інші); гендерної диференціації (Д. Батлер, О. де Бовуар,, А. Тьомкіна та інші); участі жінок у суспільному житті та професійній діяльності (О. Гвоздьова, В. Герчикова, А. Чірікова та інші); гендерної психології та педагогіки (Т. Говорун, О. Кікінежді, І. Кльоціна, В. Кравець та інші); інтеграції гендерного підходу у систему вищої професійної освіти (М. Букач, О. Булатова, І. Іванова, І. Луценко, О. Цокур та інші); гендерної ідентичності як складової професійної компетентності фахівця (О. Болотська, Т. Голованова, С. Гришак, Т. Дороніна, І. Загайнов, О. Каменська, І. Кльоціна, І. Мунтян, М. Раздвилова, С. Рожкова та інші) [2,с.30].

Аналізуючи шкільні підручники з історії України для старших класів профільної школи щодо відображення в них жіночих персоналій, можна відзначити, що вони практично не знаходять свого відображення у навчальній літературі, тому тему дослідження можна назвати актуальною. В ряді публікацій які стосуються як правило загального аналізу підручників з історії зазначається, що у них про жінок та їх досягнення практично не згадується, в основному це просто перерахування прізвищ або участь їх у побутовій сфері. Виявляється диспропорцію у зверненнях у вправах до чоловічим та жіночим образам, в ілюстраціях підручників - вони носять дискримінаційний характер, тому що на них у більшості випадків зображено обличчя чоловічої статі. Частка ілюстрацій осіб жіночої статі складає лише незначний відсоток Шкільні підручники відтворюють традиційний розподіл соціальних сфер: публічна сфера (робота, політика, бізнес) – для

чоловіків, будинок, побут, виховання дітей – для жінок. Жінкам, як правило, приписується другорядна роль на загальному тлі чоловіків. Також робиться висновок про гендерну нерівність. На сторінках шкільних підручників фігурують представниці вищих верств. І акцент зроблено на тому, що виявились вони нагорі владної піраміди, як правило, волею випадку. І великий вплив ними надавали фаворити, тобто. про самотійну їх роль практично не згадується. Всі ці твердження стосуються як правило підручників для молодших класів, тоді як аналіз підручників для 10-11 класів за виключенням невеликої за обсягом публікації Буткалюк Г.В відсутні[2].

Таким чином література, що висвітлює в дослідженні проблеми є майже не репрезентативною. На сьогодні відсутні будь-які комплексні дослідження які б розкривали особливості гендерного змісту підручників з історії України у старших класах.

Виходячи із актуальності даної теми, та стану її дослідження **мета роботи** покликана прослідкувати передумови появи гендерних підходів у викладанні історії та з'ясуванні впливу шкільного підручника з історії України старшої школи на формування гендерної ідентичності та чутливості старшокласників.

Для досягнення мети авторка визначила наступні **завдання**:

- на основі здобутків сучасного зарубіжного і вітчизняного наукознавства та новітніх історіографічних досліджень розкрити процес становлення, розвитку та теперішнього стану гендерних підходів у вивченні та викладанні історії в школі;
- провести контент-аналіз шкільних підручників історії 10-11 класу на предмет відображення у них участі жінки та

чоловіка у політичному житті суспільства;

- розробити методичні рекомендації щодо подолання проблем, пов'язаних із відображенням ролі жінки та чоловіка у політичному житті українського суспільства на уроках з історії України у старших класах профільної школи.

Об'єктом дослідження виступають маскулінні та фемінні підходи змісту підручників з історії України у старших класах профільної школи.

Предметом дослідження є контент підручників з історії України за 10-11 класи.

Методологічну основу магістерської роботи складають загальнонаукові принципи науковості, академічної доброчесності, історизму, об'єктивності, системності. Під час роботи над темою магістерського дослідження використовувалися методи контент-аналізу, порівняння та синтезу.

Наукова новизна магістерської роботи полягає в тому, що в ній:

- комплексно подається процес появи, еволюції, здобутків і наслідків феміністичних, маскулінних і гендерних досліджень;
- з урахуванням комплексу наявних джерел, розглядаються методологічні засади використання принципів гендерної рівності у змісті підручників;
- визначаються з урахуванням специфіки освітнього процесу фактори, які зумовили пробудження наукового інтересу до даної теми;
- застосовуються методичні рекомендації по усуненню проявів гендерної асиметрії у викладанні історії у

старших класах.

Практичне значення роботи полягає в тому що, пропоновані в цій роботі методичні рекомендації покликані допомогти подолати проблеми, спричинені недостатнім вивченням ролі жінки в політичному житті суспільстві під час уроків історії в школі. Їх використання дасть школярам унікальну можливість зрозуміти, як жінки протягом цього періоду справлялися з викликами та впливали на історичні події. Це допоможе учням розширити уяву про політичну роль жінки в цілому та розвинути розуміння про рівноправність та можливостях у політиці та суспільному житті.

Апробація основних положень і результатів здійснена шляхом обговорення на засіданнях кафедри Історії України Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Окремі положення та висновки висвітлено на загально університетській науковій конференції молодих науковців, всеукраїнських науково-практичних конференціях «Суспільствознавча освіта в парадигмі нової української школи» (Тернопіль 20-21 жовтня 2023р.) та «Культурологічний вимір сучасної гуманітаристики» (Ніжин 08 листопада 2023 р.) Тези доповіді «Феміністичні і маскулінні виміри змісту підручників з історії України у старших класах» опубліковані у збірнику матеріалів міжнародної наукової конференції «Культурологічний вимір сучасної гуманітаристики». / Упоряд. А. І. Бондаренко, Н. М. Голуб, Н. М. Пасік. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2023.

Структура магістерської роботи. Робота складається зі вступу двох розділів, у кожного з яких два підрозділи, висновків та списку використаних джерел та літератури. Основний текст кваліфікаційної роботи складає 65 сторінок повний обсяг дослідження містить 68 сторінок.

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ ІСТОРІЇ

1.1 Суспільно-політичні, науково-теоретичні та соціально-демографічні передумови виникнення історичної фемінології Поява «Women history Studies».

На початкових етапах розвитку Західної цивілізації наявність патріархального укладу сприяли формуванню уявлень про природні відмінності між обома статями, обумовленими їх біологічною сутністю. За жінкою самою природою закріплюються такі цінності, як материнство і турбота про домашнє господарства, а за чоловіком – знаходження засобів існування і захист, зв'язок із зовнішнім світом. Тобто, в межах патріархальної парадигми кожна стать має свою гендерну роль: певні життєві цілі і цінності, засоби їх досягнення, традиційні галузі діяльності. Порушення подібного розподілу ролей, згідно світоглядом, вело до підриву підвалин суспільства і соціальних конфліктів[19,с.8].

Певним дисонансом таких патріархальних поглядів стали феміністичні теорії, що виникли як крайня реакція на дискримінацію жінок в соціумі. Саме вони послужили фундаментом розвитку фемінології як наукового напрямку, а також цілого ряду жіночих, а потім і гендерних досліджень діяльності жінок у різних сферах життя[19,с.10].

Однією з характерних рис фемінізму «першої хвилі» кінця XIX – початку XX ст. стала вимога політичної рівноправності для жінок, передусім права голосу. Суфражистки вважали, що маючи легальну можливість голосувати на виборах, жінки незабаром звільняться від усіх інших форм дискримінації.

Першою країною, що надала жінкам цивільне право голосу, була Нова Зеландія (1893 р.). Щоправда, в Скандинавських країнах деякі юридичні перешкоди для участі жінок у суспільному житті почали усуватися ще з середини минулого століття. Процес набуття жінками голосу розтягнувся на довгі роки. До 1940-их рр. таких країн було вже 26. Найбільший прогрес у набутті рівного виборчого права для жінок був досягнутий після Другої світової війни. У 1995 році жінки отримали це право скрізь, окрім шести країн на Середньому Сході (Бахрейн, Кувейт, Оман, Катар, Саудівська Аравія, Об'єднані Арабські Емірати) і в республіці Бруней[19,с.12].

Набуття жінками загальногромадянського права голосу означало радикальний прорив в ідеології «природного підпорядкування» жінок і чоловічої переваги. Але надії суфражисток на те, що з набуттям жінками рівних виборчих прав політика автоматично зміниться на краще, виявилися ілюзією. Політика в усьому світі залишалася безконтрольною з боку жінок як соціальної групи.

Суфражизм поділявся на 2 напрямки – правий та лівий: до правого напрямку входило 2 партії: «Національна спілка феміністок» («National Union of Women's suffrage societies») і «Жіноча ліберальна федерація» (Women's Liberal Federation).

Ліве крило феміністок складалося з великої кількості партій, але найбільш значущими були 2 партії – Національний жіночий соціальний і політичний союз та Жіноча ліга свободи.

Суфражизм як ідейно-політична течія в суспільстві відіграв значну роль в усвідомленні прав та ролі жінок у політичному та виборчому процесах. Проблеми особистості, сенсу її існування, прав та обов'язків перед собою, суспільством та Богом, а також

становища жінок були вписані в коло філософської та політологічної проблематики з давніх часів, в кожен епоху, приймаючи притаманні їй форми дискусій, висвітлюючи той чи інший аспект цих проблем. У суспільстві об'єктивно сформувалися передумови поширення феміністських ідей, як економічних, так і соціальних. Економічні передумови полягали в розхитуванні станової організації феодального суспільства в умовах зародження буржуазних відносин, що й спричинило залучення жінок до роботи за наймом і перетворення їх у власниць своїх робочих рук [19,с.16].

У сучасній історіографії побутує усталена думка, що початок європейського фемінізму припадає на кінець XVIII – початок XIX ст., коли думка про те, що жінка займає пригнічений стан в суспільстві, в центрі якого стоїть чоловік, почала отримувати все більш широке поширення. Питання про нерівноправність жінок обговорювали багато відомих мислителів того часу Ш. Фур'є, А. С. Адамс, М. Кондорсе, Д. Дідро, Дж. С. Мілль, С. де Бовуар та ін[19,с.22].

Термін «фемінізм» (від лат. слова «femina» – жінка) запроваджений французьким соціалістом-утопістом Шарлем Фур'є (1772–1837), який вважав, що «соціальне становище жінок є мірилом суспільного прогресу». Він першим став називати прихильників жіночої рівноправності феміністами. Першою американською феміністкою вважають Абігейл Сміт Адамс (1744–1818), яка висунула вимоги рівноправності жінок і чоловіків під час Війни за незалежність в США (1775–1783). Вона увійшла в історію завдяки своїй відомій фразі: «Ми не станемо підкорюватися законам, в ухваленні яких не приймали участі, і владі, яка не представляє наших інтересів» (1776). Значний внесок у розвиток теорії фемінізму вніс французький письменник і

філософ Дені Дідро (1713–1784), який пропагував створення державної системи освіти як безкоштовної, безстанової та орієнтованої на розвиток природних здібностей людини, незалежно від статевої приналежності[19,с.24].

Видатний британський філософ ліберал Джон Стюарт Мілль у своїй праці «Підпорядкованість жінки» (1869) відкрито говорив про експлуатацію суспільством репродуктивних функцій жінок.

Передвісницею сучасного фемінізму небезпідставно вважається робота французької письменниці Сімони де Бовуар (1908–1986) «Друга стаття» (1949). Де Бовуар підкреслює, що чоловіки правлять світом у той час, коли жінки мають вироблену тенденцію повністю присвячувати своє життя шлюбу і дітям аж до значного обмеження своєї свободи. Ця ситуація виникає з факту, що жінки не відчують сил або не хочуть залишитися незаміжніми, переважно з економічних чи суспільних причин. Суспільство, родина, релігія — все вказує жінці, що вона є гіршою за чоловіка, а єдиним способом гідного життя для неї є шлюб. Виховання та освіта дівчаток націлені довести, що вони не мають тих самих здібностей і умінь, які мають хлопці, а отже, схиляють вже дорослих жінок присвячувати свою кар'єру шлюбу та сім'ї.

У сучасному трактуванні «Новітнього філософського словника» «фемінізм» подається як суспільно-політичний рух, який виник у XVIII ст., метою якого є надання всім жінкам, що дискримінуються за ознакою статі, раси, орієнтації, віку, етнічної приналежності, соціального статусу, всієї повноти соціальних прав[19,с.36].

Як правило, в широкому сенсі фемінізм розуміють як прагнення до рівноправності жінок та чоловіків в усіх сферах

суспільства. Вузьке значення фемінізму передбачає його трактування як жіночого руху з метою усунення дискримінації жінок і зрівняння їх у правах з чоловіками.

У 1970-ті рр. відбувся різкий стрибок інтересу до феміністських досліджень. Зовнішнім стимулом цього інтересу виявилися суперечності тогочасного суспільства. Дискримінуючи масовий потік жінок у сферу професійної праці і сприяючи їхній особистісній самореалізації, структури суспільства, що створювалися з розрахунком на жінку-домогосподарку, робили цей процес болючим і важким (подвійний тягар праці, дилема «кар'єра – сім'я» та ін.).

У зарубіжному жіночому русі прийнято виділяти три основні «хвилі». Перша «хвиля» тривала від середини ХІХ ст. до 60-х рр. ХХ ст. і була пов'язана, насамперед, з боротьбою жінок за рівні права статей у сфері отримання освіти, роботи і надання жінкам виборчих прав[19,с.38].

«Друга хвиля» почалася в кінці 60-х і тривала до кінця 80-х рр. ХХ ст. Вона позначена новим гаслом – «рівність у відмінності». Мета феміністок «другої хвилі» – це перехід від боротьби за рівність прав, яке виявилось вже зафіксованим в законах багатьох країн, до боротьби за рівність можливостей для жінок, від «фемінізму рівності» до «фемінізму відмінностей», вимогу визнати «особливість» жіночого соціального досвіду[19,с.38].

Феміністки «другої хвилі» розуміли, що різні форми культурної, соціальної, економічної і політичної нерівності жінок нерозривно пов'язані між собою. Вони закликали жінок усвідомити, що окремі аспекти їх особистого життя глибоко політизовані і відображають насамперед сексистські владні структури[19,с.38].

Спеціальні академічні дослідження, так звані «жіночі дослідження» (Women's studies), виникли в США в кінці 1960-х рр. і спричинили відкриття факультетів в університетах, центрів і програм, що спеціалізуються на цій проблематиці, жіночих журналів тощо.

До цього часу, питання "Чи існує жіноча історія?" було далеким від вирішення. Традиційна історіографія не виключає жінок ненавмисно, але іноді вони зникають зі сторінок загальної історії. Тим часом на це питання частково дає відповідь розширення досліджень гендерної історії, хоча вплив, який жіноча історія та жінки-історики справили на історичну професію, все ще залишається скромним[29,с.7].

Деякі провідні історичні журнали у Сполучених Штатах, Швейцарії, Італії, Швеції та Данії зробили подвійний крок, присвятивши номери жіночій історії та новому поколінню жінок-істориків. За останні два десятиліття не лише з'явилася жіноча історія, але й існує давня традиція вивчення жіночої історії - традиція, яка відмирала приховано або відсувалася на другий план академічним істеблішментом. Пошуки історії жінок спонукали до роздумів про те, якою може бути така історія, які наслідки вона має для решти історіографії та яким має бути її зв'язок зі справді загальною історією, історією, в якій жінки і чоловіки займають рівне місце[29,с.7].

Прагнення повернути жінок в історію незабаром призвело до відновлення жіночої історії. Жінки та жіночий досвід мають історію, яка, хоч і не є самостійною в історії людства, все ж є їхньою власною історією, історією жінок як жінок. Щоб дослідити її, потрібно було скасувати ієрархію між історично важливим і неважливим. Незважаючи на численні, неоднорідні, а іноді й

суперечливі результати, є дві спільні риси, на які нещодавно звернув увагу Майл Албістур. Він зазначив, що, без сумніву, сюжет жіночої історії не менш складний, ніж чоловічої. Але можна припустити, що час, прожитий жіночою частиною людства, не підпорядковується тим же ритмам і що люди сприймають його по-різному. Жіноча історія не поступається чоловічій, тому що вона така ж багата і складна, вона не є лінійною, логічною чи послідовною. З іншого боку, це історія людей, і саме через цю відмінність вона заслуговує на вивчення - відмінність, яка може охоплювати не лише зміст історичного досвіду, а й досвід самого часу[29,с.8].

Автономний характер жіночої історії, її відмінність від чоловічої не означає, що вона менш важлива чи просто особлива. Радше ми маємо визнати, що, з одного боку, історія досі була переважно чоловічою, а з іншого - що жіночу історію слід розглядати як таку ж загальну, як і історію інших статей. Але більше того, різниця між жіночою та чоловічою історією не означає, що жіноча історія є ідентичною для всіх жінок: не всі жінки мають однакову історію. Усвідомлення інакшості, відмінності та нерівності між жіночою та чоловічою історією доповнюється усвідомленням та історичним вивченням інакшості, відмінності та нерівності між самими жінками. У цьому ключі італійський журнал жіночої історії "Memoria" присвятив один з номерів темі "piccolegrandi diversita" (малі та великі відмінності). Різноманітність жіночих досвідів і ситуацій, які були представлені публіці, є результатом того, що жіноча історія мала справу практично з усіма сферами суспільства: сферами, де присутні лише жінки (наприклад, жіночі організації, жіноча культура, сучасна хатня робота), сферами, де жінки становлять більшість (наприклад,

теми полювання на відьом і бідних), полювання на відьом та надання допомоги бідним), сфери, де жінки існують у рівній кількості з чоловіками (сім'я, класи, сексуальні відносини, етнічні меншини), сфери, де жінки становлять меншість по відношенню до чоловіків (наприклад, фабрична чи сільськогосподарська праця), та сфери, де вони взагалі відсутні (наприклад, "загальне" виборче право у ХІХ та більшій частині ХХ століття) [29,с.8].

Іншими словами, жіночу історію можна зрозуміти лише у множині, а не в однині, але її розмаїття існує в контексті складної історії всієї жіночої статі. Жіноча історія використовує всі доступні методи та підходи істориків, включаючи біографію, культуру, антропологію, економічну та політичну історію, історію умів та ідей, усну історію, а також інші методи, яким надають перевагу в соціальній історії, такі як дослідження мобільності, демографічна історія та «історія сім'ї». Насправді, оригінальність жіночої та гендерної історії полягає не стільки в її методах, або в якомусь конкретному методі, скільки в питаннях, які вона ставить, і перспективах, які вона відкриває.

Як і в іншій історії, питання та точки зору не є нейтральними, і їх вибір ґрунтується на попередні, свідомі чи несвідомі, політичні чи теоретичні рішення. Жіноча історія часто перебуває під впливом феміністського досвіду та ідеї суспільних змін. Такі мотиви є джерелом просвітлення, але іноді вони можуть бути і слабкістю з точки зору історії, а саме, коли сьгоднішні ідеали та цінності просто проектуються назад у минуле як анахронізми[29,с.9].

Як попередив нас один історик, ми можемо піддатися до професійної вади багатьох істориків, коли ми бачимо минуле лише як аспекти міжнародної дискусії функції та інструмента

сьогодення, таким чином запобігаючи істинного діалогу із жінками минулого.

Дотримуючись цієї різноманітності підходів і різноманітності методів, візьмемо приклад, який підкреслює різницю між історією жінок та історією чоловіків, а також відмінності між самими жінками. У Італії, особливо в шістнадцятому і сімнадцятому століттях, виникли нові форми правління, чому сприяли періоди економічної кризи, чума та перенаселення міст. Суворо заборонялося жебракування у містах, і були створені нові установи для ув'язнення бідних. У традиційній історіографії це розглядалося як *grand renferment*, «Велике обмеження» (Фуко), яке створило основу для підйому капіталізму та необхідної йому чоловічої робочої сили, тероризуючи тих, хто відмовлялися працювати або вважали, що вони відмовляються, і навішували ярлики на негідних бідних. Однак, при найближчому розгляді стало ясно, що переважна більшість ув'язнених були жінки, яких традиційно вважали частиною справді бідних. Дійсно, деякі з найважливіших із цих закладів незабаром стали виключно зарезервованими для жінок, як-от *Ospedale dei Mendicanti* у Флоренції. Тоді як чоловіча бідність, особливо чоловіче жебрацтво, вважалася як відмова від праці, жіноча бідність і жебрацтво визначався як втрата або загроза втрати «жіночої честі». Це вважалося як статева цілісність, соціальний критерій якої також застосовується до всіх інших жінок. Створюється дедалі диференційована мережа монастирських закладів заснованих в містах, де «неблагонадійні» жінки - побиті, покинуті та некеровані дружини, перелюбниці, колишні повії, вдови, старі жінки, жінки сироти та дочки бідних батьків - шукали притулку. Часто, а особливо у випадку молодих жінок, до закладів допускали тільки красивих, оскільки калік, хворих або потворних

жінок, здавалося, не були під загрозою: «бідних дівчат, які не мали іншого приданого чи підтримки, крім своєї краси». Їм не доводилося «продавати свій єдиний капітал, свою цнотливість, за жалюгідну ціну лише для того, щоб прожити хоч день». Завдання тих інституцій полягали в тому, щоб зберегти або відновити жіночу честь - звідси і назва, *conservatori* - заміна сім'ї, яка повинна була виконувати роль захисту честі та допомагати ув'язненим у пошуку засобів для повернення до нормального життя: придане для заміжжя або для вступу в жіночий монастир, допомога в пошуку роботи домашньої прислуги. У Флоренції в 1632 р. три чверті всіх ув'язнених були жінки, і вони складали приблизно одну двадцяту частину жіночого населення[29,с.12].

Отже, жіночий досвід, бідність і допомога бідним відрізнялися від бідності чоловіків; це був досвід не всіх жінок, а меншості. Все ж досвід цієї жіночої меншості була пов'язана з образом і реальністю жіночої статі в цілому[29,с.12].

Гендер є соціальною, культурною та історичною категорією. У вивченні жіночого минулого важливою відправною точкою було спостереження, що жінки становлять половину людства, а в деяких країнах навіть більше половини; дійсно, важливий і впливовий внесок носить назву «Більшість знаходить своє минуле». У концептуальному плані це спостереження передбачає наступний принцип: не менш проблематично відокремити історію жінок від історії взагалі, ніж відокремити історію чоловіків - а тим більше, справді загальну історію - від жіночої. Жіноча історія стосується не лише половини людства, а всього. Найважливіший крок у намаганнях пов'язати історію однієї половини з іншою половиною, і обидві для історії в цілому, полягала в концептуалізації жінок як соціокультурної групи, тобто як статі. В результаті чоловіки теж

стають помітними як статі, щоб нова перспектива виявилася не просто про жінок та жіночі питання, але про всі історичні проблеми. З середини 1970-х років почалося впровадження гендеру (Geschlecht, genere, genre, geschlecht) як фундаментальної категорії соціальної, культурної та історичної реальності, сприйняття та вивчення, незважаючи на те, що нова термінологія, яка в деяких мовах вказує на перехід від граматичного поняття до ширшого соціокультурного, має різні лінгвістичні та культурні конотації в різних мовах. Одна з головних причин для введення терміну «гендер» у цьому ширшому сенсі, а також за його відносно швидке поширення замість слова «стать» (принаймні англійською), було наполягання на тому, що «жіноче питання», жіночої історії та жіночих досліджень не можна зводити лише до сексу та почуття сексуальності, воно має охоплювати всі сфери суспільства, включаючи структури цього суспільства. Отже, поняття гендер означає, що історію в цілому також слід розглядати як історію статей: як історію статі (Geschlechtergeschichte, storia di genere або storia sessuata, histoire sexutk). Тією ж мірою, якою потреба у вивченні гендеру стає для багатьох людей самоочевидною, стать або гендер більше не сприймається як щось само собою зрозуміле: ні очевидне, ні апріорно дане. Це зараз ясно, що концепції, основні припущення та наслідки історичного дослідження в гендерному плані, мають бути створені, задумані і досліджені заново, оскільки вони не були частиною історіографії словникового запасу. Наприклад, у відомому багатотомнику Geschichtliche Grundbegriffe ("Основні історичні поняття") поняття Geschlecht не стоїть поряд з іншими термінами, такими як "праця", "раса" чи "революція", так само як і "жінка", не кажучи вже про "чоловіка". Незважаючи на століття філософських спекуляцій про стать, Geschlecht також не

з'являється в *Historisches Worter buch der Philosophie* (Історичний філософський словник) і під запис *Geschlechtlichkeit* (сексуальність) ми знаходимо клітинну плазму, гени та гормони. Але гендерна історія відкидає обидва ці підходи: ігнорування гендеру та зведення його до об'єкта природничих наук, вочевидь. Ми навчилися бачити, що, з одного боку, всі відомі суспільства мають гендерні відмінності. Міжнародна дискусія з поведінки, діяльність і те, що диференціація за статтю існує всюди, закінчилася. З іншого боку, конкретні прояви гендерних відмінностей не є однаковими в усіх суспільствах, вони не є універсальними, а варіації в межах жіночого статусу настільки ж різноманітні, як і в межах чоловічого статусу. По-друге, ми навчилися розділяти питання статі. Відмінність від питань гендерної ієрархії, тобто владних відносин між чоловіками та жінками. Диференціація та ієрархія не завжди обов'язково пов'язані один з одним і не ідентичні: наприклад, поділ праці за статевою ознакою не обов'язково передбачений а статевої поділ соціальних винагород і влади так. По-третє, стало зрозуміло що сприйняття вчених чоловіків і жінок, більшість із яких є із Заходу Європи чи жителі Північної Америки часто глибоко залежать від статі відносини власної культури, поширеним етно- чи європоцентризмом та через різні уявлення про статус і емансипацію жінок. Сучасні уявлення про статі та терміни, які використовуються для їх опису значною мірою є продуктом історії культури, науки та гендерних відносини, особливо відомих з вісімнадцятого століття[29,с.14].

Отже, статі та їхні стосунки повинні сприйматися як соціальні, політичні та культурні сутності. Їх не можна зводити до

факторів поза історією, тим більше до єдиної та простої, первинної або невід'ємної причини чи походження.

Коли ми говоримо про стать як про «категорію» в цьому контексті, цей термін стосується до інтелектуальної конструкції, способи сприйняття та вивчення людей, як аналітичний інструмент, який допомагає нам виявити забуті сторінки історії. Це концептуальна форма соціокультурного дослідження, яке кидає виклик гендерній сліпоті традиційної історіографії. Важливо підкреслити, що категорія гендер є і сприймається залежно від тексту та контексту. Хоча він пропонує фундаментальні можливості для більш глибокого підґрунтя практично всіх історичних явищ, його не слід використовувати як статистику візерунків, міф про походження та пояснення панорами історичних подій. Її сила полягає не в руйнуванні історії - зведенні її до моделі - а в її висвітленні як засобу дослідження історичного розмаїття та мінливості. Гендер є категорією не в сенсі універсального твердження, а як грецьке слово у значенні публічного заперечення та звинувачення, дебатів, протестів, процесу та суду. Це публічне заперечення спрямоване, перш за все, на категорію «біологія», статика, редуccionістська модель і, отже, головна перешкода для історичного розуміння[29,с.16].

Щоб серйозно сприймати гендер як соціокультурну категорію, історики повинні перш за все покінчити з соціокультурною категорією «біологія» та відмовитися від пов'язаних з нею понять. Для спільної мови між істориками, які вивчають жінок у культурі та суспільстві, це означає обходитися без слова біологічна стать. Книга Мірей Лаже є одним із прикладів того, як лікувати суб'єкт, пов'язаний із жіночим тілом без повернення до її біології. Критичні дослідження саме тих історичних постатей і процесів які

використовували у «біології» (такі як, наприклад, німецький націонал-соціалізм), слід аналізувати, перекладати, а не просто повторювати термін[29,с.17].

На рівні концептуалізації слід визнати, що "біологія" в тому вигляді, в якому вона зазвичай використовується в історичних працях, зазвичай не означає - в тому сенсі, який я маю на увазі - щось несоціальне, досоціальне, і тим більше не є об'єктом природничих наук, а є соціокультурною категорією, яка також позначила і спотворила сприйняття стосунків між статями, як і інші групи.

Слово біологія застосували німецькі та французькі вчені на початку XIX ст., згодом набуло багатьох різноманітних значень, деякі з яких уже не існують. Увійшло в обіг і загальне вживання на рубежі століть, раніше в німецько- та англomовному світі, пізніше в романських мовах, зокрема і через дебати «природа проти виховання» того періоду. Раніше терміну біології не існувало, і терміни, які використовувалися для опису жіночої статі, були іншого роду і контексту, ніж пізніша гендерна біологія. У двадцятому столітті слово біологія також стало частиною спільної мови як для правих так і лівих. Проте попередній жіночий рух, що важливо, не позначався цим словом і зазвичай виражав бачення статі, включаючи ідеї по материнство, в культурному плані[29,с.17].

Сьогодні біологія має таке розмаїття значень, що використання цього терміна на думку істориків, більше заплутано, ніж роз'яснено. Він може означати природничі науки, особливо генетику, якими історики не займаються. Це також стосується об'єктів цієї науки, починаючи від життя і смерті до анатомії та тіла, до генів та мозку, від рослин та біологічної їжі тварин і

людей. Сьогодні навіть виникає питання, біологічна мати - це генетична або вагітна мати. Біологія може стосуватися способу мислення і дій щодо людей та інших істот, значення і діяльності, починаючи від фізіологічного детермінізму і закінчуючи фізіологічними змінами. З того часу, коли термін біологія став загальноживаним, особливо в останньому значенні, воно стосувалося внутрішньої, незмінної константи позаду культурних явищ (як це часто, але не завжди буває з природою поняття). Можливо, навіть частіше, це також передбачає перспективу соціальні зміни через «біологічне», що означає тілесне, втручання. Соціокультурний характер ідеї «біології» помітний на різних рівнях. Воно має явне гендерне упередження, оскільки воно регулярно використовується в розмові про жіночу стать, а не про чоловічу. Задовго до того, як існувала біологія, Жан-Жак Руссо, наприклад, висловлював подібну думку, але виключно культурному плані: «самець є чоловіком лише в певні моменти, жінка є жінкою усе її життя» (він був достатньо обережний, щоб додати невелике, але показове застереження: '... або принаймні під час її молодості'). Біологія — це сучасна метафора для старого припущення про те, що чоловіки не є гендерними істотами, а жінки — істотами з гендерною ознакою, що чоловіки є «однією», а жінки «іншою статтю» або навіть, як у дев'ятнадцятому столітті, «стать». Найважливіше те, що це припущення передбачає оціночне судження. Біологія може бути сповнена надій і страхів, її можна розглядати як перешкоду і як ресурс; вона має певне, хоча й різне, значення. Значення, яке має бути історично і політично сильнішим, - це те, яке в аспектах міжнародних дебатів несе в собі негативне судження про цінність людини; тут біологія є метафорою відсутності цінності, неповноцінності (Minderwertigkeit). Ось чому

його використовували для тих сфер і видів діяльності жінок, яким надається менша цінність ніж чоловічі сфери та види діяльності, такі як дітонародження, виховання дітей тощо, робота по дому, яка зазвичай не вважається роботою, навіть якщо *Gebararbeit* («виношування») був поширеним терміном у традиційній німецькій гінекології, а в англійській, французькій та італійській мовах пологи називали роботою (працею), (*travail, travaglio*) [29,с.20].

Таке використання терміну біологія ґрунтується на уявленні про фізичні відмінності між людьми виправдовує соціальну та політичну нерівність, і що таку рівність слід надавати лише тим, хто фізично рівний. Проблема біології виявляється однією із економічних, соціальних і культурних відносин між статтю: особлива домовленість, за якою багато жінок отримують економічні винагороди за їхній соціальний внесок (у догляді за дітьми, домашньому господарстві) лише опосередковано, через доходи чоловіка, не є ні морально, ні практично і пояснюються тим фактом (якщо це дійсно був факт), що жінки є біологічно кращі батьки, ніж чоловіки. Те, що біологія - це насамперед ціннісне судження, свідчить і той факт, що мислення в термінах біології спочатку не обмежувалося жінками, а застосовувалося і до інших соціальних явищ, які виключалися з соціального: наприклад, проблема божевільних і психічно хворих, хворих, життя і смерті (генетичної чи іншої) спадкових ознак, тіла і втілення, етнічних груп і рас. Можна сказати, що поява біології як соціокультурної категорії та перспективи соціального втручання з часів кінця ХІХ століття поширилося на всі ті явища, які вийшли за рамки традиційного «соціального питання» та тих об'єктів, які могли бути охопленими традиційною соціальною наукою та політикою. У цьому контексті расистське уявлення про біологію особливо

просвітлює її сексистську версію, що розвивається одночасно і перекривається[29,с.20].

Само собою зрозуміло, що темношкірі люди фізично рівні білим в усіх відношеннях. Само собою зрозуміло, що жінки фізично не рівні чоловікам у всіх відношеннях, а навпаки, відрізняються в чотирьох або п'яти позиціях. Але ця часткова фізична різниця не є причиною ні пояснення зв'язку між білими та «інопланетними» расами або між однією та «іншою» статтю: «сама біологія німа». Сексизм і расизм не є похідним від фізичних відмінностей. Вірніше, певні фізичні відмінності використовуються для узаконення існуючих раніше соціальних відносин і, зокрема, владних відносин. Так звані біологічні відмінності стають метафорами дійсності або нібито іншим способом життя. І сучасний расизм, і сучасний сексизм класифікують «чужу» або «іншу» групу як нижчу, заперечуючи не тільки право такої групи бути рівними, але також - і, мабуть, важливіше - право бути іншим, не будучи за це покараним. Іншими словами, вони дискримінують тих, хто насправді або нібито живе, повинен жити, хоче жити інакше - з точки зору тіла, розуму, емоцій, тобто культури - від цієї групи, яка задає культурні норми і цінності[29,с.20].

Нещодавно історики та (соціальні) біологи робили різноманітні спроби шукати і, звичайно, знаходити біологію в історії, і знову-таки не тільки з боку консерваторів чи «революціонерів». У жіночих та феміністичних дослідженнях також стало звичним виявлення жіночого організму, його діяльності і тих, хто його оточує, як біологічної категорії. Найчастіше така біологія відноситься просто до материнства, зокрема у баченні подолання жіночої біології у формі дітей з пробірки, щоб досягти припущеної рівності між статями. Історики

також використовують мову та поняття, як у твердженні, що головна перешкода для свободи жінок полягає в їхній біології «biologiques», на якому нібито ґрунтується чоловіче домінування, і жінки повинні якимось чином звільнитися від своєї біології. Однак такі цінності та уявлення є проблематичними, частково тому, що "біологію" жінки може бути занадто легко обійти за допомогою сучасної науки. Можна згадати коментар Ханни Арендт 1972 року щодо такої емансипації чи рівності: «Справжнє питання, яке слід поставити, полягає в тому, що ми робимо, щоб програти, якщо виграємо?». Проте ще важливішою для історичної думки є проблема того, що такі ідеї та цінності, якщо їх спроектувати в минуле, є анахронічними і не відповідають реальному досвіду жінок в історії. Наприклад, 200 000 жінок, стерилізованих у націонал-соціалістичній Німеччині, жодним чином не сприймали це позбавлення їх "fatalit & biologiques" як звільнення. Їхній випадок, як і випадок багатьох інших жертв націонал-соціалізму, наочно демонструє, що сексистська та расистська біологія була перспективою соціальних змін через біологічні заходи, через втручання в тіло та життя. Крім того, той факт, що кілька тисяч жінок загинули внаслідок пульсаційної стерилізації не була зумовлена жіночою біологією. Натомість це був результат провідносини влади між переважно чоловічими агентами нацистського расизму і їхніми жертвами, половина з яких були жінками. І якщо в таких випадках історики не повинні приписувати бездітність і смерть біології, то у випадках дітонародження це слід приписувати не біології, а гендеру[29,с.20].

Часте посилення феміністок і нефеміністок на вагітність, материнство, "біологію" чи "біологічну стать" вводить в оману те, що жіноча та гендерна історія намагається зробити видимим:

основи, розмаїття та мінливі форми тілесного досвіду, активності та репрезентації жінок і чоловіків, які неможливо чітко відокремити від інших видів досвіду, активності та репрезентації[29,с.21].

Сама ця проблематична редукція висувається та теоретизується в дихотомії, запропонована між «(біологічною) статтю» та «(соціальною) статтю», і в гіпотезі «трансформації сирої біологічної статі в гендер» включаючи наступну дискусію про те, що і скільки потрібно приписати до того чи до іншого. Ця відмінність гендерів не вирішує, аспекти міжнародної дискусії але лише повторює, для статей, суперечку «природа проти виховання», більше охоплюючи опозицію. Вона є амбівалентним і проблематичним, оскільки, хоча поступово розглядає гендер як соціокультурну категорію, він водночас зводить стать до «біологічної» категорії і таким чином підтверджує традиційне бачення статі. Часто, і з поважних причин дихотомія виявилася аналітично і емпірично хибною. Навіть видатні теоретики гендеру усвідомлюють це, але наполягають, що його не можна відхилити через політично інспіровані побоювання біологічно детерміністичною реакцією. Однак політичні мотиви, що змушують нас відкидати важливі інтелектуальні ідеї, можуть призвести до не найкращих політичних результатів для жінок. Можливо, настав час усвідомити - особливо у світлі більш відомого минулого - що соціокультурні умови аж ніяк не легше і не швидше змінюються, ніж ті, що називаються біологічними умовами. Дійсно, необхідно усвідомити, що гендерна дихотомія, як і біологічно зумовлений люфт, ґрунтується на протилежному припущенні, що соціокультурні умови можуть змінюватися.

У будь-якому разі, політичні мотиви, які блокують теоретичне осмислення, не ведуть до історичного прозріння. Коли йдеться про вивчення минулого з гендерної перспективи, корисніше відмовитися від "біології" і використовувати гендер комплексно: не лише для осмислення тієї частини життя жінок і чоловіків, яка, як було доведено, є культурно сконструйованою, але й тієї, яка випадає або повинна випадати за її межі. Лише тоді стать може стати історичною категорією в повному розумінні. Що стосується впливу і сили матеріального і тілесного світу всередині і за межами нас, що може здатися суперечним людському розуму та історичним міркуванням, ми повинні бути в змозі знайти інші слова, ніж ті, що продиктовані біологічними традиціями. Деякі з цих слів можна знайти саме в тих історичних дослідженнях, які іноді сприймаються як зосередження на жіночій біології (наприклад як історія материнства, дітородіння, акушерок, годувальниць, повій) і які продемонстрували, що жіноче (як і чоловіче) тіло формується культурою та історією. Тут, безумовно, сфера не біології, а соціальних, культурних, історичних відносин. Гендер чи стать не відносяться ні до об'єкта, ні до різних об'єктів; швидше, вони стосуються складної сукупності відносин і процесів[54,с.1054].

Дана думка потрібна для розуміння статі як аналітичної категорії, а також культурна реальність, як у минулому, так і сьогодні. Таке бачення гендеру має наслідки для всіх форм історії, як вони зараз практикується. Розуміння гендеру як складного соціокультурного явища означає, що пошук жінок в історії - це не просто пошук якогось предмета, яким раніше нехтували. Натомість це питання того, про що раніше нехтували відносини між людьми та людськими групами. Зі слів покійного антрополога Мішель Зімбаліст Розальдо: "Жінок потрібно розуміти... з точки

зору стосунків - з іншими жінками і з чоловіками - немає (ніякої) різниці.” Розальдо вказав на важливий вимір, який часто ігнорується, який виходить за рамки теперішнього очевидного наполягання на тому, що історія жінок буде інтегрована в загальну історію через вивчення відносин між жінками і чоловіками. Ми повинні не тільки вивчати стосунки між статями, а й стосунки в середині статі, не лише між жінками та чоловіками, і чоловіків до жінок, але також стосунки між жінками та між чоловіками. Багато стосунків між людьми були в центрі уваги історичних творів що виникають у політичній, військовій, економічній і культурній сферах, між родичами та друзями, але рідко їх вивчали як внутрішньостатеві відносини або щодо їх впливу на жінок. З іншого боку, це також життєво важливо подивитися на стосунки жінок між собою: між домогосподарками та слугами, між матерями та дочками, між матерями, медсестрами і акушерками, між соціальними працівниками та бідними жінками, між жінками-місіонерками та жінками колонізованих народів серед жінок у професіях і в політиці, а також усвідомлювати конфліктні відносини і солідарність. Історія жіночого роду, дружба та кохання між жінками стала важливою сферою досліджень. Такі дослідження зазвичай сильно зосереджені на внутрішньогендерних стосунках, а також на їхніх значення для чоловіків. Наполягаючи на важливості вивчення відносин між статями і особливо між жінками стає ще більш важливим у 1980-х роках, оскільки поняття *gender*, *Geschlecht*, *genere*, *genre* загрожує стати високою модою, яка прагне пом'якшити виклик жіночої історії шляхом розвитку свого роду, розпочати гендерно-нейтральний дискурс щодо статі. Але якщо забути, що відкриття соціальних, культурних та історичних відносин між і всередині статі була результатом того, що жінки

вивчали жінок і чоловіків, ми відійдемо далеко не досягнувши нашої мети: не гендерно-нейтральний, а гендерний підхід до історії. Жіноча історія — це насамперед гендерна історія[54,с.1056].

Отже гендер чи стать не відносяться ні до об'єкта, ні до різних об'єктів; швидше, вони стосуються складної сукупності відносин і процесів. «Мислення в відношеннях потрібне для розуміння статі як аналітичної категорії, а також культурної реальності, як у минулому, так і в сьогоденні». Таке бачення гендеру має наслідки для всіх форм історії, як вони практикуються зараз[54,с.1058].

Розуміння гендеру як складного соціокультурного відношення означає, що пошук жінок в історії - це не просто пошук якогось предмета, який є так само важливим, як і жінки для чоловіків, щоб діти не були безстатевими, і що історія чоловіків повинна також включати їх стосунки з жінками.

1.2. Історична андрологія. Перетворення гендерної історії в окремий напрям історичних досліджень.

Вивчати стосунки чоловіків і жінок означає дивитися на те, що мало значення раніше як об'єкт «історії загалом» у гендерній свідомості а, отже, «специфічні для чоловіків» терміни: історія чоловіків як чоловіків. В основному тут зосереджені питання про стать, про жіночу стать, про «жіноче питання. Чоловіки ніби існують поза межами гендерних відносин так само, як вони домінують над ними. У той же час важливо, щоб жіноча історія завжди була пов'язана з чоловічою звичним явищем, досі навряд чи було навпаки. Прикладом цього є військова історія та історія війни. Вони мають справу виключно з чоловіками - і недаремно, з часів

війни на Західному Світі (принаймні в Європі) загалом було формою прямої конфронтації між групами чоловіків. Тим не менш, явно чоловічі проблеми не піднімалися в цій галузі, наприклад зв'язок з історією мужності. Крім того, війни мали величезний вплив на жінок і на відносини між статями та всередині них. Варто лише подумати про сильну стать і сексистські військові символи та мову у визвольних і громадянських війнах, в агресивних і оборонних війнах, про жінок у ранньомодерних арміях, жіночий мир, рух за мир під час і після Першої світової війни або про нові форми проституції, що з'явилися під час Першої та Другої світових воєн. За останні кілька років спостерігається зростання «чоловічих досліджень», переважно проведених чоловіками, які стосуються стосунків між чоловіками та жінками, а також між чоловіками. Деякі автори досліджували зв'язок між війною та соціальною конструкцією маскулінності, і вони підкреслили, що остання не повинна розумітися як «біологічна даність». Що показали жіночі дослідження? Зараз це підтверджується дослідженнями чоловіків: гендерні норми та гендерні реалії не є ідентичними і піддаються історичним змінам. За словами французького історика, мужність означала не лише владу, а й горе та страждання для людей дев'ятнадцятого століття. Батьківство також стало центром інтересу для істориків. Деякі з цих досліджень — ті, що проводяться чоловіками — приваблюють натхнення з поточного заклику до участі чоловіків у жіночому досвіді і роботі («Вагітні батьки: як батьки можуть насолоджуватися та ділитися досвідом вагітності та пологів») або за «права чоловіків», тенденція не просто відповідає феміністичним вимогам щодо прав жінок, але як можна було очікувати — це суперечить їм. Хоча ці дослідження

чоловіків мають висвітлити деякі теми, багато чого ще належить зробити, зокрема на місцевій історії[32,с.10].

Проблема, яку досі часто вважають «історією жінок», а саме шляхи, якими користуються відомі чоловіки, філософи та інші мислителі думки про жінок, статі, сексуальність і сім'ї, насправді повинні розглядається як історія чоловіків. З певних причин це чоловіча, а не жіноча історія, яка обговорюється в різних контекстах, тобто той факт, що цих творах присутні в першу чергу чоловічі погляди на жінок, що їхній образ статі є рідко описаний, але нормативний і заборонний, і це норми для жінок зазвичай не тільки відрізняються від норм для чоловіків, а й від реалії жіночого життя. Дослідження чоловічого мислення щодо статі пройшло довгий шлях і повинно бути дуже диверсифікованим, це також виявило багато несподіваних складностей та протиріч між різними філософами, а також всередині індивідуальної чоловічої думки. Такі дослідження також сприяли усвідомленню конкретно-історичної проблеми методу: проблематичний характер історіографії, який обмежує себе до представлення та повторення женоненависницьких висловлювань які були сказані та написані людьми протягом століть. Це часто призводить до обурення і викликає своєрідне захоплення. Це ризикує стати анахроністичним, оскільки нехтує аналізом таких текстів на фоні їх історичний контекст і значення, їхню роль у повних творах автора та те, як їх оцінювали їхні сучасники. Дослідження інтелектуальної історії, які звертаються до менш відомих і часто менш відомих речей жінок-філософів або до думок і суджень інших жінок щодо статі, а також інших відносин, часто виявляють важливі відмінності від чоловічого мислення. Тут можна розглянути центральну концепцію Ханни Арендт. «Натальність» - принцип і здатність людських істот

діяти по-новому, поза тим, що сталося в історії, завдяки їхнім народження - і їх поняттям людської множинності, яку вона бачила символом у множинності статей, або у випадку розуміння Керол Гілліган «інший голос» жінок у моральних судженнях[32,с.12].

Таким чином, інтелектуальна історія також демонструє, що історія людей як людей стає видимою лише тоді, коли розглядається у зв'язку з жіночою історією та жіночою думкою а, отже, і в перспективі гендерної історії.

Гендерна історія та соціальна історія. Якщо ми сприймаємо жіночу та гендерну історію як історію суспільних відносин, то нам потрібно подумати про його відношення до соціальної історії. Враховуючи те, що гендер є соціальною категорією і те, що статі є соціальними утвореннями, вся жіноча та гендерна історія є в певному сенсі також соціальною історією. Але це визначення різко суперечить тому що, з 1960-х років виникає «нова соціальна історія». Її класичні об'єкти це (соціальні) класи. Відповідно, соціальне по суті розглядається в термінах класового розшарування, і історія взагалі сприймається як історія суспільства яка визначається структурою класу. З точки зору жінки, традиційна соціальна історія, таким чином, оперує занадто вузьким розумінням «соціальний». Часте ототожнення поняття «соціальний» з «класовим» або «класово-специфічним» (часто виражений термінами «сексуальний і соціальний») сприяв погляд, що інші соціальні відносини - наприклад, між расами і між статями – є чимось несоціальним, досоціальним або навіть «біологічним». Протягом останніх кількох років історики часто обговорюють зв'язок між класом і статтю. Часто стверджуючи, що клас важливіший ніж стать; як стверджував видатний соціальний історик: “Можливо, певні соціально значущі риси жінки між

жінками в певний час все ж таки існують.” Однак важливіше для розуміння особистого та практичного життя, для досвіду та інтересів більшості жінок (незважаючи на їхній подібний досвід соціалізації та виключення) були і є конкретні та дуже різноманітні прояви, які можна простежити «назад» до класу. [32,с.14].

Що стосується гендерних відмінностей у досвіді класу, Кларисса Грейвс зазначає, що прикладом може служити Perceval. Вона була нащадком однієї з найстаріших аристократичних сімей і в 1845 році вийшла заміж за відомого буржуа історика Леопольда Ранке. Через шлюб він придбав її власність, і таким чином він увійшов в історію не лише як один із найбільших важливих істориків, але також як один із великих землевласників. Два десятиліття потому, Ранке також був обласованим, і цей класово-специфічний процес також мав свою гендерну конкретну сторону. Якби Леопольд був жінкою, а Кларисса чоловіком, тоді Леопольд був би менш заможним, але вже досяг би дворянства одруженням. Хоча чоловік міг передати свій дворянський статус дружині-міщанці, зворотне було неправдою. Знатні жінки були, так би мовити, дещо менш шляхетні, ніж знатні чоловіки. Гендерні відносини та інші соціокультурні відносини. Розгляд гендеру як соціокультурного відношення дозволяє нам побачити зв'язки між статтю та численними іншими соціокультурними відносинами в новому світлі; на додаток до класу є, наприклад, раса, вік, сексуальність, культура, мова, свобода, релігія, родина, економіка[32,с.16].

Отже, кожен соціокультурний зв'язок означає щось своє для жінок. Однак ми повинні вийти за межі навіть цього розуміння та визнати що кожен, з очевидно гендерно нейтральних відносин між людьми також обумовлені гендерними відносинами; стать є одним

із складових факторів всіх інших відносин: батьківства, мужності та масового винищення жінок, а також чоловіків.

Отже, історія — це не лише чоловічий, а й жіночий досвід. Це повинно бути вивчено не лише в чоловічій або очевидно гендерно нейтральній перспективі, але також у жіночій та гендерній перспективах. Це не повинно означати просту інверсію традиційного постулату про те, що інші людські стосунки є важливіші, ніж гендерні відносини, шляхом встановлення зустрічного позову, яка стать важливіша за все інше, хоча зрозуміло, що інверсія вперше відкриває наші відчуття для багатьох історичних відкриттів. Швидше це означає що гендерні відносини так само важливі, як і всі інші людські відносини, і що гендерні відносини сприяють і впливають на всі інші людські відносини. І навпаки, всі інші людські відносини сприяють і впливають на гендерні відносини. Наполягати на гіпотезі, що інші відносини є більш фундаментальними, ніж гендерні відносини є як ідеологічно, так і історично непродуктивними.

Таким чином вивчивши історично сформовані відносини панування і підпорядкування між чоловіками і жінками в патріархальних структурах класових суспільств, історики-жінки пов'язали «жіночу історію» з історією суспільства. Найчастіше це робилося в дусі неомарксизму, і статеву нерівність пояснювалася його вкоріненістю у нерівності економічній. Багато фактів, зібрані «істориками жінками», підірвали чоловіче міфотворення соціальної історії, поставивши під сумнів оцінку важливих епох і процесів. Однак поступово історико-фемінологічні студії стають все більш кастовим. З «історії жінок» історична фемінологія повільно перетворювалася в «історію гноблення жінок». Дослідження фемінологів створювали враження, що роль жінки як жертви є

історичною константою. Раз у раз зі сторінок фемінологічних досліджень звучали мізоандринні (чоловіконенависні) настрої, «докази» жіночої винятковості, твердження про те, що історія, написана жінкою, точніша і об'єктивніша, ніж написана чоловіком, «оскільки знання пригнобленого є точнішим і глибшим від знання гнобителя». Як відповідь на подібний підхід до минулого, в світовій історичній науці з'явилася «історія гомосексуальності», а також «історія чоловіків і мужності» (історична андрологія, History як His Story). Так, історія жінок своєю появою змусила і чоловіків задуматися над відсутністю «їх власної історії», змусила стати видимими [19,с.36].

Методичні труднощі реконструкції «історії маскулінності» виявилися більшими, ніж «історії жіночності», адже чоловіки (на відміну від жінок) вважалися тієї «непроблематизованою нормою», яку не варто було й описувати. Утисків та обмежень, зумовлених приналежністю до своєї статі, чоловіки не відчували, а відтак, їхня позиція важко піддавалася історичній реконструкції[19,с.38].

«Чоловічі історії», історична андрологія відчували ті ж складності визнання і той же скептицизм, що й історія жінок. «Історії батьківства», «історії чоловічої честі», «історії маскулінності» доводили, що до останнього часу не було створено не тільки об'єктивної історії Жінки, але й історії Чоловіка, чоловічої культури. Предметом «чоловічої історії» стала історія змін соціального статусу чоловіків та їхніх функціональних ролей, це історія очима чоловіків, написана з позицій усвідомленого чоловічого досвіду

РОЗДІЛ II. ВІДОБРАЖЕННЯ РОЛІ ЖІНОК І ЧОЛОВІКІВ В СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ТА ЕТНОКУЛЬТУРНОМУ ЖИТТІ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА НОВІТНЬОЇ ДОБИ НА СТОРІНКАХ ШКІЛЬНИХ ПІДРУЧНИКІВ З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ЗА 10-11 КЛАС

2.1 Контент-аналіз шкільних підручників з історії України 10-11 класу на предмет відображення в них ролі жінок і чоловіків в суспільно-політичному та етнокультурному житті українського суспільства новітньої доби

Для проведення контент-аналізу шкільних підручників з історії України 10-11 класу на предмет відображення в них ролі жінок і чоловіків в суспільно-політичному та етнокультурному житті українського суспільства новітньої доби, нами було обрано два підручники з історії України для закладів загальної середньої освіти авторів В. С. Власова, С. В. Кульчицького[3,4].

Так у вступі до підручника за 10 клас де аналізуються основні тенденції політичного, соціально-економічного розвитку та культурного життя України і світу на порозі ХХ ст., а також подаються загальні віхи розвитку України у ХХ та на початку ХХІ ст. ми не бачимо жодної гендерної персоналізації історичного процесу. Єдине ім'я яке згадується на чотирьох сторінках тексту є «Й. Сталін». Також вступ має дванадцять графічно зображувальних джерел які є ілюстрацією до системи періодизації історії України у ХХ поч. ХХІ ст. Так «Україна в Першій світовій війні 1914 - 1917рр.», представлена фотографією воїнів які сидять в окопі. Всі вони є представниками чоловічої статі, жінок на даному фото не зображено. Період утворення Української Народної Республіки 1917р. представлений фото мітингу на Софіївський площі в Києві,

де на передньому плані стоїть група виключно чоловіків, тоді коли задній план є вкрай розмитим і статева ідентифікація не можлива. На третьому фото яке стосується України у боротьбі за незалежність 1918 -1920 рр. зображено загін озброєних воїнів УНР, які готові негайно вступити в бій. Період 1921-1938 рр. якій характеризується утвердженням радянського ладу в Україні представлений фотографією будівництва одного з промислових об'єктів де на передньому плані активно працюють два чоловіки. Історія Західноукраїнських земель у міжвоєнний період 1921-1938 рр. містить зображення плакату на якому символічно чоловік вдягнений в національне Західноукраїнське вбрання з мечем і щитом в руках боронить рідний край. Доволі символічним є фото воїна другої світової війни 1939-1945 рр. якій тримає на руках хлопчика[3].

Повоєнний період України 1946-1955 рр. теж зображений доволі аморфно. На фоні величезної споруди однієї з ГЕС під стрілою крана на далекій відстані міститься зображення трьох чоловіків. Символічним є ілюстрація «Україна в умовах десталінізації 1956-1964 рр.», де на фотографії зображений Микита Хрущев з величезним качаном кукурудзи в руках на якій проникливим поглядом дивиться один з учасників зібрання. Період в історії України доби застою, незалежності, формування олігархічної України, України на порозі до об'єднаної Європи ілюструються фотографіями різного роду мітингів на яких представлені як чоловіки так і жінки[3].

Розділ перший підручника з історії України 10 класу «Україна в роки першої світової війни» представлений двадцятьма сімома фотографіями з яких лише на одна належить Олені Степанів – хорунжій, командирі стрілецької чети Українських Січових

стрільців, національній героїні Галичини доби визвольних змагань і одне фото біженців евакуйованих з Ковеля Волинської області в 1916 році де серед трьох осіб на передньому плані дві дівчинки[3].

Переходячи до текстового аналізу даного розділу ми зустрічаємо більше п'ятдесяти імен чоловіків і лише одну вищезгадану Олену Стапанів. Подібна ситуація прослідковується і в другому розділі «Українська революція», який майорить чоловічими іменами такими як М.Грушевський, В.Вінниченко, О.Керенський, М. Залізник, М. Ковалевський, В.Ульянов-Ленін, О.Лотоцький. І.Шраг, П.Христюк, С.Ефремов, П.Полуботок, М.Міхновський, Д.Дорошенко. Жодного імені представниці жіночої статі в даному розділі, який займає більше тридцяти сторінок тексту не згадується. З двадцяти шести зображувальних джерел лише на одній колективній фотографії в загальній масі чоловіків прослідковуються жіночі риси обличчя[3].

Подібна картина простежується в третьому розділі де розкриваються визвольні змагання України доби національної революції, де серед відомих чоловік таких як С.Петлюра, Е.Петрушевський. М.Омельянович-Павленко, О.Греков, О.Попович, Н.Махно. Г.Петровський, А.Денікін, Н.Григорьев, Ю.Пілсудський, П.Врангель, І.Мазепа та багатьох інших не знайшлося жодного місця жінці. Навіть у параграфі 17 присвяченому культурно-освітньому життю згаданого періоду теж не нашлося місця представниці жіночої статі. Якщо ж звернутися до графічно-ілюстративних зображень то тільки на декількох фото пропагандистських плакатів міститься серед домінуючої маси чоловіків декілька жіночих постатей[3].

Графічно зображувальний контекст дещо змінюється у четвертому розділі «Утвердження комуністичного тоталітарного

режиму в Україні». Безумовно серед зображень лідерів радянського партійного керівництва ми не бачимо жодної особи жіночої статі. Зате на фото які присвячені відбудові промисловості, колективізації, розвитку сільського господарства, розкуркулення селян, депортації населення, а також чисельних пропагандистських плакатів, кількість жіночих постатей різко збільшується. При аналізі самого тексту даного розділу окрім згадки про Катерину з Кобзаря Тараса Шевченка жодних свідчень про жінок немає[3].

Не позбавлений даної вади і п'ятий розділ підручника відомих авторів. В ньому подається історія Західноукраїнських земель у міжвоєнний період. Основна увага приділена діяльності митрополита Андрія Шептицького, Йосипа Сліпого, діяльності української національно-демократичної партії з її лідерами Є. Петрушевичем, К.Левицьким, С.Голубовичем, В. Мудрим та ін[3].

Націоналістичний український праворадикальний рух представлений персонами С.Бандери, Є.Коновальця. Діяльність Карпато-Української держави презентується лише постатями А.Волошина та А.Бродія. Українські землі в складі Румунії взагалі не представлені жодним із національних діячів.

Величезний розділ підручника присвячений Україні в роки другої Світової війни насичений більшою кількістю відомих імен. Серед них найбільш згадуваними є Й. Сталін, А.Гітлер, В.Молотов, Й.Ріббентроп. Рух опору представляють А.Мельник, С.Бандера, В.Івахів, Р.Шухевич, Д.Клящівський, Т.Боровець, Я.Стецько, Т. Строкач, О.Федоров, С.Ковпак, С.Руднев, О.Сабуров. В даному розділі серед чисельної когорти чоловіків знайшлося місце лише одній жінці. Це є Олена Вітер яка була в період війни настоятелькою греко-католицького монастиря у Львові. Вона активно співпрацювала з ОУН. В часи Німецької окупації у так

званому сиротинці, що знаходився у Львові вона переховувала від нацистів дітей євреїв. Після закінчення війни у 1945р. ігуменю заарештували радянській НКВС і засудили на 20 років радянських таборів. Основною статтею звинувачення була співпраця з УПА[3].

Щодо ілюстративного матеріалу то також слід відзначити що ні серед військових, ні серед партійного радянського керівництва жіночих постатей ми не спостерігаємо. Жінки з'являються лише в сірій масі на фото які стосуються мітингів присвяченим звільненню міст та життю населення під окупацією[3].

Серед діячів культурного життя в міжвоєнний та воєнний період згадується лише Олена Теліга. Письменниця яка очолила спілку Українських письменників, редактор літературного тижневика «Литаври» яку було заарештовано в лютому 1942 р. та розстріляно у Бабиному Яру[3].

В підручнику історії України за 11 клас тих же авторів Віталія Власова і Станіслава Кульчицького, розглядається історичний розвиток Українських земель з повоєнного періоду і до сучасності. Вже на першій сторінці підручника у вступі автори вирішили згладити гендерний дисонанс звертаючись до «одинадцятикласників та одинадцятикласниць». Але далі цього справа не йде[4].

В першому розділі «Україна в повоєнний період» окрім прізвищ Й.Сталіна, М.Хрущова, Р.Шухевича, Й.Сліпого, ми взагалі не спостерігаємо інших персон. Лише в параграфі присвяченому розвитку української культури у повоєнні роки згадується картина Тетяни Яблонської «Хліб» та три картини Катерини Білокур «Цар колос», «Берізка» і «Колгоспне поле», які були включені в експозицію радянського мистецтва на міжнародній виставці що відбувалася в Парижі у 1954 році. На сторінці 52

міститься дуже коротенька біографічна довідка К. Білокур в якій зазначається що вона народилась у селі Богданівка на Київщині, і секрети живопису опановувала самотійно. Автори підручника підкреслюють, що основна тема її картин була присвячена невмирущій красі і щедрим дарам української природи. Найбільше художниця любила зображувати квіти які вважала символом життя. На наш погляд надзвичайно влучною є цитата Пабло Пікасо якій зауважив «Якби в нас, в Іспанії, була така талановита художниця, ми б змусили заговорити про неї увесь світ». Жодної біографічної довідки про Т. Яблонську автори підручників так і не спромоглися подати[4].

Певне збільшення жіночих постатей спостерігається на сторінці 82, де подана таблиця представників «шестидесятників». Серед двадцяти п'яти імен згадуються Ліна Костенко, Михайлина Коцюбинська, Алла Горська, Галина Севрук та Людмила Семикіна. Саме ці імена і складають основу злагодження гострих кутів гендерного дисонансу на сторінках підручника історії України 11 класу. Про те в даному розділі лише постатям Алли Горської і Ліни Костенко присвячені декілька біографічних стрічок. Доволі цінним тут є також те що у практичному занятті №2 «Феномен українського шістдесятництва» вміщенні спогади Михайлини Коцюбинської, Надії Світличної та Галини Севрук. Доволі дивним є той факт що в параграфі про науку і освіту, літературу і мистецтво окрім Ліни Костенко не знайшлося місце жодній з інших жінок[4].

Що до представлення політичних діячів України як періоду застою, відновлення незалежності України та становлення України як незалежної держави поряд с представниками чоловічої статі таким як Л.Брежнев, П.Шелест, В.Щербицький, Л.Кравчук,

В.Литвин, Л.Кучма, В.Ющенко, В.Янукович, Ю.Єхануров, В.Кличко, П.Порошенко та ін.. згадуються лише Ю.Тимошенко. При тому жодних біографічних даних, її політичних поглядів, зовнішньополітичної діяльності, надбань внутрішньої політики в якості прем'єр міністра не подається. Її прізвище фігурує лише у статистичних даних боротьби за президентське крісло або виборів до верховної ради в якості лідера політичної партії чи блоку які вона очолювала[4].

Якщо проаналізувати ілюстративні зображення (фотографії, плакати, карикатури) то жіноцтво в них представлене в доволі мізерній кількості. В загальній масі жінок ми спостерігаємо на світлинах мітингів, демонстрацій, політичних акціях тоді як на фото очільників держави вони повністю відсутні[4].

Отже, із здійсненого нами контент-аналізу підручників з історії України для 10-11 класів рівня стандарту, можемо зробити висновок що, в них прослідковується кричуща диспропорція у фемінних і маскулінних вимірах. Чоловічі імена, роль чоловіків в політичних, соціально-економічних, культурних процесах зустрічаються значно частіше ніж жіночі. Результати проведеного контент - аналізу змісту підручників з історії України вказують на недостатнє відображення в них ролі жінок, які брали активну участь у політичній сфері. Тексти навчальних посібників сильно недооцінюють їхній внесок в історію, не відображають повної картини новітнього суспільства Це мізерне розкриття їхньої ролі явно заслуговує на увагу і передбачає необхідність використання вчителями додаткової літератури для повноцінного розкриття цієї теми та формування у школярів повноцінного уявлення про суспільне та політичного життя с суспільства. Рейтинг

найвпливовіших жінок, що залишили свій слід у політику епохи, будується на наступних ключових критеріях:

- частота повторення у підручниках у аналізованій історичний період,
- повнота відображення в управлінні державою, вплив на прийняття політичних рішень,
- участь у війні, дипломатична діяльність,
- вплив у шлюбно-сімейних відносинах: як дружина, як мати.
- наявність зображень,
- наявність питань та завдань, додаткових джерел, для самостійного вивчення політичного шляху жінки

З цієї позиції, найвідомішими жінками новітньої історії України, відбитими у шкільній програмі, є Олена Стапанів, Олена Вітер, Олена Теліга, Тетяни Яблонська, Катерини Білокур, Ліна Костенко, Михайлина Коцюбинська, Алла Горська, Галина Севрук, Людмила Семикіна та Юлія Тимошенко. При цьому підручники, що розглядаються, без винятку визнають лідером Ліну Костенко і Юлію Тимошенко. Саме на розгляд їх спрямовано різноманітних завдань та питань, включаючи вільний виклад її історії за планом, обговорення з іншими учнями, створення творів тощо.

Цей контент-аналіз допоміг виявити, наскільки повно і точно шкільні підручники розглядають роль жінки у політичному житті та визначити домінуючі тенденції у поданні цієї теми. Шкільні підручники поки ніяк не враховують і не включають досягнення історичної фемінології, гендерної історії. Традиційно підручники історії продовжують закріплювати у школярів стереотип, що ключові фігури, що формують історію, завжди є чоловіками. Жінки в таку історію потрапляють випадково, зазвичай завдяки своїй «чоловічій» поведінці – веденню воєн, управлінню державою чи

здійсненню відкриттів. Така практика триватиме доти, доки історична фемінологія та гендерна історія не стане повноцінною та невід'ємною частиною шкільного курсу. У темах в рамках шкільного предмета «історія України» існують величезні прогалини та брак інформації, які все ще вимагають додаткової роботи та поповнення.

2.2 Методичні рекомендації з подолання проблем пов'язаних з гендерною асиметрією змісту шкільних підручників історії України старшої школи

Роль жінки в історії є одним з найактуальніших питань. Безсумнівно, активність у науці, культурі, політиці, економіці жінок зростає, але найчастіше на побутовому рівні забобони продовжують відображати уявлення про неї. Для цього потрібно вивчити та осмислити економічні та соціально-політичні положення жінки протягом різних періодів історії.

Незважаючи на велику кількість досліджень, присвячених різним аспектам життя жінок, існує нестача робіт з впровадження цієї інформації в «шкільну історію». Численні дослідження підтверджують, що учні школи недостатньо знайомі з іменами знаменитих жінок, а ті, хто знайомий, не повною мірою володіють інформацією про них або не володіють зовсім. Багато учнів навіть не знають про правове становище жінок тих років, тому що про це не розповідається ні в підручниках з історії, ні на уроках. А правильну літературу з цієї теми учні самостійно підібрати ще не можуть. В результаті проведеного контент-аналізу шкільних підручників з історії України, представленого вище, було виявлено

наступні проблеми, пов'язані з відображенням ролі жінки в політичному житті під час уроків історії у школі:

1. Обмежена інформація: підручники та навчальні програми представляють для розгляду школярами обмежену кількість жінок, які грають якусь громадську чи політичну роль. Це може створити спотворене уявлення про те, яку роль жінки фактично грали у політиці.

2. Стереотипи: матеріали про згадуваних жінок можуть бути сильно

загострені на їх особистих характеристиках або відмінних рисах замість того, щоб підкреслити їхні політичні досягнення та вплив. Це може

посилювати існуючі стереотипи щодо ролі жінок у політиці у минулому.

3. Ігнорування жінок: політична культура кожної держави мала жінок, які виконують важливу політичну роль. Можливо, не особисто, а через свою роль як подружжя, матері, наставниці. Але незалежно від форми вираження цієї політичної влади, про неї варто згадувати для формування більш повного об'ємного сприйняття політичної культури тієї чи іншої держави. Однак деякі підручники та уроки історії ігнорують заслуги цих жінок на користь найвідоміших чоловічих політиків та лідерів.

4. Відсутність різноманітності: підручники та навчальні програми не приділяють належної уваги різним соціокультурним контекстам, у яких жінки політики діяли. Це може привести до упущенню важливих деталей та контексту, які можуть допомогти учням середньої школи краще зрозуміти та оцінити політичні досягнення жінок у новітню добу історії України

5. Відсутність обговорення соціальних та культурних перешкод:

багато жінок, які відіграють важливу політичну роль у політичній культурі, стикалися з соціальними та культурними перешкодами, які обмежували їх доступ до політичної влади та їх можливості у політичному житті. Однак ці перепони можуть бути ігноровані чи мінімізовані у навчальних матеріалах, що може призвести до спотвореного уявлення про реальність.

6. Доступність історичних джерел та можливість їх прочитання:

більшість історичних джерел не знаходяться у вільному доступі, а ті, які мають можливість вивчити написані досить складною для сприйняття мовою та, викликають труднощі у самостійному прочитанні та сприйнятті прочитаної інформації. Отже, якщо про жінок не говориться на уроках у школі та в написаних доступною мовою підручниках, учні навряд чи зможуть без допомоги дорослого вивчити цю тему в таких непростих матеріалах.

7. Нерозробленість гендерних підходів в освіті: одним із призначень освіти є забезпечення рівних можливостей для всіх учнів, незалежно від їхнього гендера. Це включає в себе облік різних стилів навчання, інтересів та здібностей учнів, а також надання ресурсів і підтримки, щоб допомогти кожному учню досягти успіху. І це також включає вивчення історії з погляду гендерного підходу – історію «робили» не тільки чоловіки, а й для формування правильного статево-вікового формування соціальних ролей у суспільстві, важливо рушити межі стереотипного мислення. Якщо цього не робити – дівчатка, наприклад, можуть бути менше зацікавлені в науці, технологіях та політиці через стереотипів та нестачі рольових моделей у цих галузях, а хлопчики

продовжувати чинити тиск на дівчаток, вважаючи, що вони займають головну позицію у суспільстві та право прийняття рішень у будь-якому у разі закріплюється за ними.

8. Не затвердження Проекту історико-культурного стандарту: зазначеним проектом авторам підручників із історії пропонується приділити увагу гендерної історії та історії дитинства, що, власне, є великим кроком держави щодо впровадження у шкільний курс жіночих персоналій та підвищення їх ролі у суспільних та політичних процесах.

Однак те, що цей проект вже тривалий час не затверджено, дає підстави вважати, що гендерна історія ще дуже довго залишатиметься пробілом у шкільних навчальних планах. Це також є однією з виявлених проблем.

Щоб вирішити ці проблеми, необхідно переглянути навчальні програми та підручники, включивши в них більш повне уявлення про роль жінок у суспільному та політичному житті суспільства. Уроки історії повинні включати інформацію про жінок-правителів, звичайних жінок та діячак культури. Це допоможе створити справедливіше і повне уявлення про політичну роль жінок в історії, розвінчуванні деяких стереотипів у суспільстві про незначну або ж взагалі незначущої ролі жінок, та сприяти розвитку рівноправності статей в освітньому середовищі.

Для цього пропонуються такі методичні рекомендації:

1. При вивченні окремих періодів історії періодів за участю жінок, заслуговують на увагу з погляду історії, проводити заняття в ігровій чи творчій формі.
2. Гра є потужним стимулом навчання. Враховуючи вік учнів 10-11 класу за допомогою гри можна набагато активніше та

швидше розвинути пізнавальний інтерес до різних історичних аспектів.

3. З усього різноманітності форм ігрової діяльності щодо школярами історичного періоду 20-21 століть, ми пропонуємо використовувати рольові ігри.

Дуже цікаві та важливі результати були отримані у сучасних дослідженні методичних дослідженнях присвяченому рольовим іграм у дітей молодшого і середнього шкільного віку. Ось деякі висновки:

1. Рольова гра займає у шкільному віці ще велике місце. Переважна кількість дітей (80%) вважає ці ігри найцікавішими, приділяє їм значну частину свого вільного часу.

Тільки небагато зі старших дітей говорять про те, що вони грають «рідко», «зрідка», що їм «ніколи грати». Молодші діти, за їхніми висловлюваннями, віддають рольовим іграм майже весь вільний час.

2. Розглядаючи сюжети ігор школярів, ми виявили, що найпоширенішими є ігри, пов'язані з героїчною тематикою, де сюжет гри розгортається навколо подвигів, подолання незвичайних труднощів, боротьби з природою. У середньому вони становлять 45% всіх описаних школярами ігор; кількість їх значно збільшується з віком (від 29% до 7 - 8 років до 60% до 12 років). Особливо часто ці сюжети зустрічаються у хлопчиків. Дівчатка в основному воліють ігри, що відображають діяльність людей, популярних серед дітей професій, - лікарів, будівельників, вчителів та ін (40% їх ігор). У хлопчиків гри, пов'язані з професійною діяльністю людей, також мають поширення (10% їх ігор). Однак більше приваблює героїчна тематика (71% їхніх ігор) [5, с. 7].

Історія - саме той предмет, де вивчається героїчна тематика, подвиги, подолання людьми незвичайних труднощів, боротьба з природою. А допоміжні історичні дисципліни (археологія, нумізмати́ка, сфрагі́стика, геральдика, палеографія) дають той набір професій, які включають і подолання труднощів, і романтику цікавих знахідок та відкриттів.

Ось справді, є над чим замислитися вчителям історії.

Звісно, наведене вище дослідження проводилося ще до того, як вільним часом школярів заволоділи комп'ютерні ігри, і навіть телевізійна продукція далекого зарубіжжя. І, можливо, зараз результати такого дослідження, особливо у великих містах, були б іншими. Важливо інше: сам факт очевидної потреби дітей шкільного віку у рольових іграх.

Те, що школярі зараз замінюють справжні цінності вільного часу на «симпатичні» сурогати — тема окремого дослідження.

Але вчитель може допомогти відродити інтерес та ініціативу школярів в організації рольових ігор у позаурочний час, і для цього вчителю необов'язково виділяти час для спілкування з дітьми після уроків. Важливо так провести урок, щоб він дав необхідний поштовх для виникнення дитячої гри. І цей новий акцент у роботі вчителя окупиться сторицею. Адже тоді закріплення й узагальнення матеріалу вже не обмежуватиметься 45 хвилинами уроку, не кажучи вже про те, що мотивація навчання підвищиться не в соті й десяті відсотки, а набагато більше[5, с. 7].

Що ж для цього потрібно? Повернемося до вищенаведеного дослідження: «... для рольової гри необхідно, щоб діти не тільки добре знали ту область дійсності, яка становить сюжет гри, але щоб вони мали також і певне ставлення до цієї галузі і до характерів тих людей, які вони повинні зображати в грі. До цього висновку

нас привели такі спостереження. Підбираючи сюжети для експериментальних ігор, варто пропонувати дітям ігри за деякими кінофільмами.

Ці факти свідчать, що з розгортання рольової гри потрібно як знання (навіть найдетальніше) подій і вчинків героїв, а й емоційне ставлення до них, співпереживання з героями і проникнення їх характер. Передача змісту фільмів і оповідань експериментатором (чи іншими дітьми) не мала тієї виразної силою і художністю, яка б цього досягти».

Резюмуючи, автор робить висновок: В силу справді творчого характеру рольової гри дітям потрібен матеріал для творчості, тобто глибоке емоційне розуміння, знання тих людей, ролі яких вони на себе беруть. Тому діти не можуть грати, якщо вони не уявляють ясно, не розуміють емоційно тих людей, ролі яких вони хотіли б на себе взяти[5, с. 7].

Отже, нічого надприродного не потрібно. Потрібно лише провести емоційно насичений, методично грамотний урок із залученням наочних та технічних засобів навчання.

Але й у стінах школи рольова гра може бути цікавою та захоплюючою, більше того, цілеспрямовано організована гра, звичайно, має більше дидактичних можливостей, а також має більш високий рівень у мистецькому плані, ніж самостійно організовані підлітками гри.

Однак рольові ігри під час уроків мають деякі кількісні обмеження.

1. Педагогу не слід планувати понад 2-3 сюжетно-рольові ігри протягом навчального року, оскільки вони вимагають серйозної підготовки, глибокого вивчення документальних джерел епохи.

2. Використовувати на заняттях відеофрагменти з документальних або художніх фільмів, що стосуються жіночої історії, з подальшим аналізом. Впровадження сучасних технологій та мистецтва в освітній процес став невід'ємною частиною сучасної педагогічної практики. Однією з таких інновацій є використання кінофрагментів на уроках історії у школі. Цей метод як полегшує засвоєння інформації, а й дозволяє зануритися в епоху історичного періоду, що вивчається, розширюючи кругозір учнів.

Кінофрагменти на уроках історії – це не просто розважальні відеоролики, а потужний інструмент навчання та активізації навчального процесу. Вони дозволяють стимулювати сприйняття учнів, допомагаючи їм навчитися аналізувати, порівнювати та зіставляти факти та події.

Кінофрагменти можуть бути основою для проведення обговорень у групах. Учні можуть обговорити об'єктивність джерел їх упередженість, пояснити причини та наслідки історичних, що вивчаються подій, а також висловити свою думку на основі інформації, яку вони можуть витягти з кінофрагментів.

3. Пропонувати учням для виконання завдання з акцентом на аналіз громадських та політичних рішень жінок, які надали значний вплив в розвитку держави;

4. Доповнити теми проектів темами, що розкривають жіночі персоналії. Проектна діяльність під час уроків історії має велику важливість. Проекти надають можливість учням самостійно досліджувати історичні події, персонажів та епохи. Проекти під час уроків історії сприяють формуванню в учнів ключових компетенцій, таких як критичне мислення, вміння працювати в

команді, здійснювати пошук та обробляти інформацію, використовувати різні джерела та методи історичного дослідження.

Проекти можуть стимулювати інтерес школярів до вивчення історії.

При виконанні проекту учні отримують можливість по-новому поглянути на предмет історії, застосувати свої знання у реальному житті та побачити, як історія безпосередньо пов'язана із сучасністю. Важливо познайомитися з культурним досвідом попередніх поколінь для того, щоб вміти аналізувати основні етапи та закономірності культурно історичного розвитку, щоб вільно розумітися на тих, що відбуваються подіях, формувати свою громадянську позицію, визначити своє місце в суспільстві, стати гідним громадянином своєї країни.

Працюючи над представленими темами проектів учні познайомляться з найбільш значущими досягненнями в діяльності жінок, з особливостями їх виховання та положення у суспільстві.

У шкільних підручниках з історії та програми уроків часто недооцінюється чи ігнорується жіноча історія. Проте жінки мали значний вплив на події та процеси в суспільстві, та встановлення балансу історичної невизнаності дуже важливе для повної та об'єктивної картини даного періоду. Для правильного та рівноцінного формування ставлення до жінки школярами щодо історії у школі важливо розповідати про тих небагатьох жінок, які незважаючи на життя в таку непросту епоху змогли зробити щось дуже важливе. Уявіть, скільки вони могли б зробити без тиску чоловіків? Згадані побіжно у більшості підручників історії жіночі фігури не розкриті належним чином учням, а отже і не запам'ятовуються ними. У результаті роль цих жінок та їх діяльність уже не оцінюються належним чином. Тому, безперечно,

необхідно присвятити більше часу розгляду жіночих персоналій під час уроків історії. Можливо також додатково використовувати позаурочні заняття з тематики, що розглядається, або класний годинник. Учням необхідно розуміти, що навіть якщо історичні постаті були переважно чоловіками - це не означає, що жінок не існувало у минулому.

Пропоновані в цій роботі методичні рекомендації покликані допомогти подолати проблеми, спричинені недостатнім вивченням ролі жінки в політичному житті середньовіччя під час уроків історії в школі.

Їх використання дасть школярам унікальну можливість зрозуміти, як жінки протягом цього періоду справлялися з викликами та впливали на історичні події. Це допоможе учням розширити уяву про політичну роль жінки в цілому та розвинути розуміння про рівноправність та можливостях у політиці та суспільстві.

Учням слід знати про жіночі права, ролі та досягнення, а також різних соціальних, політичних та економічних факторах, що обмежують їх можливості. Включення вивчення ролі жінок у шкільні навчальні плани допоможе школярам краще зрозуміти і аналізувати суспільство та взаємодію між статями, а також зрозуміти вплив цього періоду на сучасний світ.

В Україні гендерні дослідження мають порівняно невелику історію розвитку (з кінця 80-х - початку 90-х років ХХ століття) [5, с. 12]. Беручи до уваги, що досягнення цих досліджень мають міждисциплінарне значення, то стосовно практики викладання варто відзначити появу теорії гендерної освіти та її апробації, яка в даний час знаходиться на стадії поширення лише в середовищі вищих навчальних закладів [5, с. 17]. Отже, до завдання експертизи

шкільних підручників входить оцінка відповідності змісту віковим і психологічним особливостям які навчаються без урахування їх гендерних відмінностей. У свою чергу, зразкова основна освітня програма основної загальної освіти не передбачає вивчення гендерних моделей поведінки учнів. Отже, можна констатувати, що підручники складаються без цілеспрямованого і систематичного обліку гендерного компонента. Але підручник може враховувати гендерні відмінності, гендерні ролі учнів, сприяючи реалізації гендерного підходу.

Таким чином, в аналізованих підручниках досвід участі в історії чоловіків та жінок оцінено недостатньо різнобічно та об'єктивно. Завдання вчителя: дати об'єктивні знання про роль та місце жінки в історії України та навчити учнів критично підходити до історії та історичного факту.

Традиційно вважається, що політика є сферою громадської діяльності, де домінує чоловік. Чим викликана така ситуація? Чи може жінка бути успішною у політичній сфері? І чи може бути ефективною політика, яку проводить жінка – керівник? Чи потрібні взагалі жінки у владі? В останні роки ці та інші питання набувають особливого значення. Тому ці аспекти вивчення політичної сфери життя суспільства є актуальними та дискусійними.

Питання щодо будови сім'ї. У цій сфері специфічним чином переломилися особливості культур та релігій, прийнявши форму тих чи інших характерних звичаїв. Тому щодо теми «Сім'я» розглядаються такі аспекти: сім'я як мала група, шлюб і розлучення, неповна сім'я, міжособистісні стосунки у ній, психологічний клімат у ній, етика сімейних відносин, сімейний обов'язок, турбота про членів сім'ї, відносини між поколіннями.

Особливістю прийомів та методів роботи на уроках з хлопцями є те що їм потрібний високий темп подачі матеріалу з широким спектром різноманітної нестандартної інформації. Обов'язковим є різноманітність та постійне оновлення запропонованих для вирішення завдань з великою кількістю логічних завдань та мінімальним повторенням пройденого матеріалу. Необхідно використовувати групові форми роботи із обов'язковою зміною лідера.

Дівчатам навпаки необхідний розмірений темп уроку та поданого нового матеріалу з достатньою кількістю повторень для кращого засвоєння. Позитивна емоційна забарвленість подачі нового матеріалу необхідна як дівчат, так і хлопців, але у іншій послідовності: від емоційного сприйняття матеріалу до його логічного осмислення.

Змішаний клас є модель суспільства, де хлопчикам і дівчаткам доводиться спілкуватися, домовлятися, спільно приймати рішення, що неможливо здійснити при роздільному навчанні та враховуючи гендерні особливості учнів, ми зможемо покращити якість історичної освіти .

ВИСНОВКИ

Отже, здійснивши аналіз здобутків сучасного зарубіжного і вітчизняного наукознавства та новітніх історіографічних досліджень з впевненістю можемо констатувати, що сучасна теоретична гендерна наука знаходиться на достатньо високому рівні свого розвитку. Саме завдяки роботам зарубіжних та українських істориків таких як Джоан Скотт, О. Роуз, Г. Бок, В.Борисенко, О.Боряк, І.Ворончук, Н.Гаврилюк, В.Гнатюк, О.Гуржій, Е.Друзь, Т.Журженко, О.Кісь, О.Кравець, З.Кузеля, Н.Лавриненко, А.Лисенко, Е.Лібанова, О.Маланчук-Рибак, В.Маслійчук, О.Левицького, І.Петренко, А.Пономарьова, В.Рички, Л.Смоляр, Н.Старченко, Л.Стефаненко, Т.Супліна, Р.Чмелик В.Абрамова, М.Гавришко, О.Гнатчук, І.Грабовської, У.Головчанської, І.Дейнеги, М.Дядюк, Г.Іванущенко, К.Кобченко, О.Кривоший, А.Лисенко, О.Луценко, О.Маланчук-Рибак, Н.Миронець, О.Оніщенко, Т.Раєвич, С.Світленко, А.Слугіна, Л.Смоляр, О.Аніщенко, Г.Бондаренко, О.Боряк, І.Верби, В.Вірченко, А.Гамаш, І.Головахи, О.Давидюк, В.Добровольської, Л.Єршової, І.Зеленчук, І.Ігнатенко, О.Кісь, К.Кобченко, А.Коцура, Л.Лобанової, І.Малинко, І.Матяш, Л.Применко, К.Руденко, С.Рудої, Т.Сухенко, О.Стяжкіної, І.Тимченко, А.Фоменко, Т.Тронько, Т.Шушари, Н.Швайби, Л.Шумрикової-Карагодіної, О.Козулі, І.Кузич-Березовського, О.Лугового, І. Колоднюк, та багатьох інших гендерна проблематика знаходиться на вістрі наукових досліджень.

З проведеного нами провести контент-аналізу шкільних підручників історії 10-11 класу на предмет відображення у них участі жінки та чоловіка у політичному житті суспільства ми там

не побачимо гендерного підходу, ми побачимо, що соціально-економічна історія з акцентом на соціальні протистояння поєднується з політичною історією, де провідну роль відіграє сюжет, пов'язаний з еволюцією державних інститутів. Факт відсутності гендерного підходу в підручниках для старшої школи, підтверджується тим, що жінки, як правило, згадуються як доповнення до чоловіків, що ввійшли в історію, як матері, дружини, дочки, коханки. Звичайно, можна заперечити дане твердження, відстояти іншу точку зору, що в історії існує чимало жінок-правителів або просто видатних жінок, але питання в результаті полягає в тому, що вони часто не будуть повноправними особами, їх становище, буде залежати від чоловіків, яким вони будуть зобов'язані своїм статусом, або вони будуть вважатися в суспільстві негідними свого статусу, що дорівнює чоловічому. Також справедливим буде той факт, що автори різних навчальних посібників описують жінок, зводячи всі їхні успіхи до наявності у них чоловічих якостей, не намагаючись побачити в них особистість, а також постійно підганяти під загальноприйнятий стереотип, що жінка, яка б видатна і сильна вона не була, вона все одно буде «жінкою». Таким чином, в учнів складається уявлення, що головними дійовими особами в історії були чоловіки, «навіть тоді, коли вони стояли в тіні великих правительок, у державній діяльності яких завжди була присутня вада – їхня жіноча, слабка сутність».

Парадоксальніше те, що в підручниках відсутні чоловіки як такі, йдеться швидше про займані ними статусно-рольові позиції: на сторінках підручників діють правителі, полководці, державні діячі, революціонери, робітники, а ось слово «чоловік» зустрічається рідше, ніж жінка».

В результаті під час викладу навчального матеріалу автори не реалізують гендерний підхід, занижують роль жінки в історії та частково абсолютизують чоловіче начало.

У результаті виходить замикання реалізації гендерних досліджень, підходів, способів. Вузівська література якщо і дає уявлення про цей напрям, то виключно у вузькому спектрі (як додаткова, допоміжна дисципліна). Із цього випливає, що навіть нові лінійки шкільної літератури, які частково будуть гендерно-нейтральними, не зможуть дати учням належного уявлення, сучасного погляду на історію. Інтеграція гендерної проблематики та гендерного підходу в офіційні історичні курси наразі передчасна. Можна погодитись із зауваженням, зробленим одним із редакторів міжнародного наукового журналу «Ab Imperio» С.В. Глебовим, у тому, що гендерні дослідження займають маргінальне становище у академічному середовищі і, як наслідок, не мають істотного впливу формування навчальних планів і вузівських курсів [5, с. 22]. Але все ж таки певна увага до проблем, що розглядаються гендерними дослідженнями, в академічних колах все ж таки є. Питання полягає в тому, коли особистий інтерес авторів підручників і прагнення відповідати кон'юктурі освітнього ринку трансформуються в якісну навчальну продукцію. На даному етапі більш реалістичною надається можливість привнесення гендерної тематики до історичних курсів через діючі в деяких вузах гендерні центри. Щоб впровадження гендерного підходу справило належний ефект, необхідно, щоб самі вчителі отримали професійне уявлення про цей підхід. Завдання можна вирішити, якщо запропонувати увазі викладачів курси, присвячені гендерній проблематиці, які проводитимуть співробітники центрів гендерних досліджень та історичних факультетів. Це дасть імпульс інтеграції гендерних

досліджень до освітнього середовища.

У сучасному світі процеси перерозподілу ролей між чоловіками і жінками торкнулися багатьох сфер, у тому числі економіки, науки та політики. Сфера діяльності жінок вже не обмежується лише веденням домашнього господарства та вихованням дітей, жінки активно беруть участь у професійній діяльності, а також у громадській та політичному житті. На тлі безперервних змін в освіті, коригування структури історичного знання та зростання суспільного інтересу до жіночої історії зростає увага до вивчення спірних питань гендерної історії та участі жінок у політичних процесах держави. Для того, щоб зрозуміти становище жінки та її роль у сучасному суспільстві потрібно вивчення економічного та соціально-політичного статусу жінок упродовж тривалого історичного періоду. Вивчення гендерної історії сьогодні перебуває у руслі нових тенденцій розвитку історичної науки, а всебічний аналіз місця жінки у суспільстві повертає нас до початку процесу соціального прогресу жінок, коли було усвідомлено важливість і необхідність їхнього існування. У шкільному курсі історії вивчення цієї теми також важливо ще й тому, що без вивчення становища жінок неможливо скласти повну картину суспільства.

Основні вимоги при написанні авторських текстів лінійки шкільних підручників історії України, полягають в тому щоб розглядати різні сторони історичного процесу (економічну, соціальну, політичну, релігійну, культурну та ін.) збалансовано та у їх взаємозв'язку; показати на найбільш яскравих прикладах роль людини в історії, що буде сприяти формуванню у молодого покоління особистісного, емоційно забарвленого сприйняття минулого; приділити увагу гендерній історії та історії дитинства.

Розкриття повною мірою даних питань під час уроків історії у шкільництві неможливо без розгляду важливих жіночих особистостей, а це у свою чергу дозволить учням краще зрозуміти соціальні та політичні процеси середньовічного суспільства, розширити кругозір і повніше побачити картину історичного минулого.

Сучасна школа має бути орієнтована на всебічний розвиток особистості учня. Впровадження гендерного підходу у викладання історії сприймається як значущий елемент розвитку громадянського суспільства, а також сприяє досягненню в школярів особистісних, міжпредметних та предметних результатів, таких як: освоєння учнями соціального досвіду, основних соціальних ролей, що відповідають провідній діяльності віку, норм та правил суспільної поведінки (особистісний) вибирати, аналізувати, систематизувати та інтерпретувати інформацію різних видів та форм подання (метапредметний) вміння виявляти особливості розвитку культури, побуту та ментальності народів у різні історичні епохи (предметний результат)

Аналізуючи шкільні підручники з історії щодо відображення в них жіночих персоналій, можна відзначити, що вони практично не знаходять свого відображення у навчальній літературі, тому тему дослідження можна назвати актуальною та перспективною для подальших студій.

СПИСОК ВИКОРСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бовуар С. Друга стаття / пер. з франц. Н.Воробйової, П.Воробйова, Я.Собко: В 2 т. Том 1.— Київ: Основи, 1994.
2. Буткалюк Г.В. Аналіз впливу шкільного підручника з історії на формування гендерної ідентичності учнів старшої школи. Наукові записки кафедри педагогіки Випуск XXXIV Харків – 2014 С. 29–36.
3. Власов В. С. Історія України (рівень стандарту) : підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти / В. С. Власов, С. В. Кульчицький. – Київ : Літера ЛТД, 2018. – 256 с.
4. Власов В. С. Історія України (рівень стандарту) : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти / В. С. Власов, С. В. Кульчицький. – Київ : Літера ЛТД, 2019. – 256 с.
5. Гендерний підхід: історія, культура, суспільство / за ред. Ліліани Гентош, Оксани Кісь. Львів: ВНТЛ-Класика, 2003.
6. Глосарій Гендерного інформаційно-аналітичного центру «Крона». URL: <http://krona.org.ua/gender.html>.
7. Гриценко-Веселовська О.В. Суфражизм як шлях забезпечення гендерної рівності у сфері виборчих прав жінок. *Актуальні проблеми політики*. 2014. Вип. 51. С. 477–484.
8. Жіночі студії в Україні: жінка в історії та сьогодні: монографія / за заг. ред. Л.О. Смоляр. Одеса: Астропринт, 1999.
9. Кислий О.Є. Патріархат. *Енциклопедія історії України* / редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін.; НАН України. Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2009. Т. 6: Ла-Мі. 790 с.: іл. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Patriarkhat>.
10. Кислий О.Є. Матріархат. *Енциклопедія історії України* / редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін.; НАН України. Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2009. Т. 6: Ла-Мі. 90 с.: іл. URL:

- <http://www.history.org.ua/?termin=Matriarkhat> (дата звернення: 26.01.2019).
11. Кімел М. Гендероване суспільство / пер. з англ. Сусанна Альошкіна; наук. ред. Світлана Оксамитна. Київ: Сфера, 2003.
 12. Кісь О. Андроцентричний дискурс в історичних науках. *Філософсько-антропологічні студії*. Спецвипуск. Київ, 2001. С.43-58.
 13. Кісь О. Бунтівна наука. Феміністська парадигма в культурній та соціальній антропології(західний досвід). *Сучасність*. 2008. №10. С. 43-51.
 14. Кісь О.Р. Жіноча історія як напрямок історичних досліджень: становлення феміністської методології. *Український Історичний Журнал*. 2012. № 2. С. 159-172.
 15. Кісь О. Жінка в традиційній українській культурі другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Львів, 2008.
 16. Кісь О. Кого оберігає Берегиня, або Матріархат як чоловічий винахід. „Я” (*Інформаційно-освітнє видання*). №4. 2006. С. 11-16.
 17. Кісь О. Колективна пам'ять та історична травма: теоретичні рефлексії на тлі жіночих спогадів про Голодомор. *У пошуках власного голосу: Усна історія як теорія, метод, джерело*: зб. наук. праць / за ред. Г.Грінченко, Н.Ханенко-Фрізен. Харків: Східний інститут українознавства ім. Ковальських, 2010. С. 171–191.
 18. Кісь О. Кому в Україні потрібна жіноча історія? URL: <http://www.historians.in.ua/index.php/institutsiji-istorichnoji-nauki-v-ukrajini/611-oksana-kis-komu-vukrayini-potribna-zhinocha-istoriya>.
 19. Кириленко С. О., Луняк Є. М. Гендерні історичні студії: світовий та вітчизняний досвід: навч.-метод. посіб. / С. О. Кириленко, Є. М. Луняк. – Ніжин, 2019.

20. Луняк Є. Минуле України в романтичних історіях. – Ніжин: «Міланік», 2007.
21. Марценюк Т. Гендерна рівність і недискримінація: посібник для експертів і експерток аналітичних центрів. Київ, 2014.
22. Маєрчик М. Гендер і стать: від бінарності до багатоманіття (Розділ 1). *Гендер для медій*: підручник із гендерної теорії для журналістики та інших соціогуманітарних спеціальностей / за ред. М.Маєрчик, О.Плахотнік, Г.Ярманової. Київ: Критика, 2013. С. 11–27.
23. Маєрчик М. Розвиток теорій гендеру і статі (Розділ 3). *Гендер для медій*: підручник із гендерної теорії для журналістики та інших соціогуманітарних спеціальностей / за ред. М. Маєрчик, О. Плахотнік, Г. Ярманової. Київ: Критика, 2013. С. 41–58.
24. Мельник Т.М. Гендер як наука та навчальна дисципліна. *Основи теорії гендеру*: навч. посіб. / відп. ред. М.М. Скорик. Київ: К.І.С., 2004. С.10–29
25. Орлова Т.В. Жінка в історії України (вітчизняна історіографія ХХ - початку ХХІ ст.) / Т.В. Орлова. – Київ : Логос, 2009.
26. Чухим Н. Гендер та гендерні дослідження в ХХ ст. *Незалежний культурологічний часопис «І»*. 2000. № 17. С. 22–29.
27. Angerman A. Current Issues in Women's History. London, 1989.
28. Bennett J. M. Feminism and History. *Gender and History*. 1989. No. 1 (3).
29. Bock G. Women's History and Gender History: Aspects of an International Debate. *Gender & History* 1989. Vol. 1. No. 3. P. 7–30.
30. Boxer M. J. For and About Women: The Theory and Praxice of Women's Studies in the United States. *Reconstructing the Academy. Women's Educationand Women's Studies*. Chicago 1988. P. 69–103.

31. Butler J. *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. New York; London, 1990.
32. Charlotte K. A. An Archive of Difference: Syrian Women, the Peddling Economy and US Social Welfare, 1880–1935. *Gender and History*. 2016. Vol. 28. No. 1.
33. Cohen J., Wheeler B. *Becoming Male in the Middle Ages*. New York; London, 1997.
34. Deliyanni-Kouimtzi V. Women as Counselling and Psychotherapy Clients: Researching the Therapeutic Relationship URL: <https://mail.google.com/mail/u/0/?tab=rm#inbox/FMfcgxwCgCLkqSZCMKNQhTllnQjRZrpk?projector=1&messagePartId=0.1>
35. Downs L. L. *Writing Gender History*. 2nd edition. Bloomsbury, 2010.
36. Duby G., Perrot M. *Histoire des femmes en Occident*. T. 1–5. Paris, 1990–1994.
37. Duby G., Perrot M., Cambridge V. I. *History of Women in the West*. Paris, 1992.
38. Evans S. *Personal Politics: The Roots of Women's Liberation in the Civil Rights Movement and the New Left*. New York: Knopf, 1978.
39. Gilmore D. D. *Manhood in the Making: Cultural concepts of masculinity*. New Haven, 1990.
40. Hausen K., Wunder H.(Ed.) *Frauengeschichte – Geschlechtergeschichte*. Frankfurtam Main: Suhrkamp, 1992.
41. Hufton O. *The Prospect before her. A History of women in Western Europe*. London, 1995. V. 1: 1500–1800.
42. Jones-Gailani N. Qahwa and Kleiche: Drinking Coffee in Oral History Interviews with Iraqi Women in Diaspora. *Global Food History Journal*. 2017. January. URL: <http://dx.doi.org/10.1080/20549547.2017.1278347>.

43. Jones-Gailani N. «Feminist Oral History: Assessing the Dueling Narratives of Iraqi Women in Diaspora,» *Sisters or Strangers: Immigrant, Ethnic, and Racialized Women in Canadian History*. 2nd edition, Marlene Epp and Franca Iacovetta, eds., (University of Toronto Press, May 2016). 24 p.
44. Kelly J. *Women, History and Theory*. Chicago, 1984.
45. Lerner G. New approaches to the study of women in American History. *Journal of Social History*. 1969. No. 3 (1).
46. Muir E., Ruggiero G. *Sex and Gender in Historical Perspective*. Baltimore, 1990.
47. Maleckova J. Gender, History and Small Europe. *European History Quarterly*. 2010. 40 (4).
48. Newtown J. L. *Sex and Class in Women's History*. London, 1983.
49. Nicholson L. J. *Gender and History. The Limits of the Social Theory in the Age of the Family*. New York, 1986.
50. Perrot M. *Une histoire des femmes est-elle possible?* Marseille, 1984.
51. Pomata G. Histoire des femmes et “gender history” (note critique). *Annales*. 1993. 48(4). P. 1019–1026.
52. Rose S. O. *What is Gender History?* Cambridge, England: Polity Press, 2010.
53. Scott J. *Gender and the Politics of History*. Columbia, 1999.
54. Scott J. W. Gender: A Useful category of historical analysis. *American Historical Review*. 1986. Vol. 91. No. 5. P. 1053–1075.
55. Scott J. W. *The Problem of Invisibility. Retrieving Women's History: Changing Perceptions of the Role of Women in Politics and Society* / ed. S. J. Kleinberg. UNESCO, 1992.
56. Scott J. W. *Women's History. Gender and the politics of history* / ed. J. W. Scott. New York, 1999.

57. Smith H. *Feminism and the Methodology of Women's History. Liberating Women's History: Theoretical and Critical Essays* / ed. B. A. Carroll. Chicago, 1976.
- .